Массе а мехкий пролетареш, вІашагІкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГІАЛГІАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГІАЛГІАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров Чечено-Ингушской АССР

Газет арадувл 1923 шера денз ● ЕРА, 16 ноябрь, 1978 шу. ● № 137 (5957). ● Мах 2 кепиг.

Сийле хийла хьалхалаттарий!

КПСС обкома бюро, Нохч-ГІалгІай АССР Министрий Совет, облсовпроф, ВЛКСМ обком хьежай 10 бетта хьайбай продукташ яхарaи уж кийчъяраи тІехьа лелаяьча республикански социалистически яхьа итогашка.

Котъяьннарг а лоархІаш республикански газеташ тІа чІоагІдаьча сийлен Улга тІа яьхай:

РАЙОНАШ:

ГРОЗНЕНСКИ,

паччахьалкхенга дулх дохкара шера план 10 бетта 81, шура — 96, фуаш — 88, тха — 121 процент кхоачашъяьй. ДІадахача шера цу ханаца нийсдича шурен дулхи кийчдар — 7, фуаш — 2, тха — 9 процент дукхагІа хиннад.

ШЕЛКОВСКОЙ,

паччахьалкхенга дулх дохкара шера план 10 бетта 79, шура — 92, фуаш — 202, тха — 106 процент кхоачашъяьй. ДІадахача шера цу ханаца нийсдича дулх, шура, тха кийчдар 2 процент, фуаш 26 процент дукхагІа хиннад.

Дика болх белгалбаьккхаб Наурски, Надтеречни, Ножай-Юртовски, Урус-Мартановски районий.

КОЛХОЗАШИ СОВХОЗАШИ

Грозненский района **«ЦхьоалагІа мая»** цІерагІа колхоз;

Шелковской района **Шелковский»** совхоз;

Наурски района **«Притеречный»** совхоз;

Надтеречни района **«Гвардейский»** совхоз;

Шалински района **«Шалинский»** совхоз.

ФЕРМАШИ БРИГАДАШИ

Грозненски района «Гикаловское» яхача ОПХ ШУРИЙ ФЕРМА;

Наурски района **«Терский»** совхоза **№ 1 йола шурий ферма.**

Сунженски района **ХХ партсъезда цІерагІча колхоза № 3 йола шурий ферма;**

Гудермесски района **«Восточный» совхоза шурий ферма;**

Шалински района **«Автуринский» совхоза № 2 йола шурий ферма;**

Грозненски района **«Атагинский» совхоза хьаккарчий ферма;**

Наурски района **Ленина цІерагІча колхоза жа Іуй бригада** (воккхагІвола жа Іу нов. Хамидов Э.);

Надтеречни района **«Минеральный» совхоза жа Іуй биргада** (вокхагІвола жа Іу нов. Шуаипов Т.);

Шелковской района **«Красный пахарь» яхача колхоза жа Іуй бригада** (вокхагІвола жа Іу нов. Магомедов А.).

КПСС обкома, Нохч-ГІалгІай АССР Министрий Совета, облсовпрофа, ВЛКСМ обкома карара кара тела вымпелаш а луш республикански газеташ тІа чІоагІдаьча сийлен Улга тІа баьхаб зонашка гІолла доккхагІа хьокхамаш даьха:

А. Моисеева — Шелковской района «Путь к коммунизму» яхача колхоза доярка;

А. Астамирова — Сунженски района «Путь к коммунизму» яхача колхоза доярка;

К. Исраилова — Шалински района «Южный» совхоза доярка;

З. Даурбекова — Назрановски района «40 лет Октября» яхача совхоза доярка;

Х. Ацаева — Советски района «Ленинан некъ» яхача совхоза хьайбаш леладер;

Р. Сайдулаева — Гудермесски района «Терек» яхача совхоза хьайбаш леладер;

О. Зубкова — Шелковской района «Путь к коммунизму» яхача колхоза Іаьсий леладер;

Н. Подлесная — Урус-Мартановски района «Красноармейский» совхоза хьаккарч лелаер;

Э. Хамидов — Наурски района Ленина цІерагІча колхоза вокхагІвола жа Іу;

Т. Шуаипов — Надтеречни района «Минеральный» совхоза вокхагІвола жа Іу;

В. Алиев — Веденски района Орджоникидзен цІерагІча колхоза вокхагІвола жа Іу.

ИттлагІча пятилетка хьалхарча кхаь шера план ханал хьалха кхоачашъяра шерра социалистически яхь йоаржаяьй Грозненски «Трансмаш» завода цехий коллективаша. Цу яхье хьалха латташ хьайоагІа сборочни цеха коллектив. Итт бетта план завода цехашта юкъе эггара хьалха кхоачашйир цо. ТІехдика къахьегаш ва укхаза слесарь-сборщик Симакин Виталий, слесарий - сборщикий бригадир Дударов Адым. ХІанзлехьа пятилетка хьалхарча кхаь шера задани тІехкхоачашъяьй цар.

СУРТА ТІА: (аьттехьара аьрдехьа) слесарь-сборщик В. Симакин, бригадир А. Дударов.

Е. МАЛОВА сурт.

ПАЙДА ЭЦА ЕРРИГАЧА ТОРОНЕХ

Чакхдоалаш латт иттлагІча пятилетка кхоалагІа шу. Дикача къахьегама толамашца белгалдоаккх из тха «Ингушский» совхоза доахан кхоабараша. Шурий товарни ферма коллективо толамца кхоачашду укх шера шура яккхара а из паччахьалкхенга йохкара а декхараш.

Кхы а дикагІа да социалистически яхье хьалхалаттарий хьокхамаш. Йоккха дегагІоз хинна вай хьамсарча Даьхенна рапорт лу аз айса укх шера а иттлагІча пятилетка хьалхарча кхаь шера а шура яккхара декхараш ханал хьалха кхоачашдарах. Айса Іунал деча хІара Іаттагара юкъера лаьрхІача укх шера итт бетта 3426 килограмм шура яьккхай аз. Из хул 1,5 шера планал дукхагІа. Иштта толамца кхоачашдаьд аз укх пятилетка хьалхарча кхаь шера декхараш а.

Кхы а ба тха коллективе иштта дика хьокхамаш долаш, шоашта хьалхашка латта декхараш толамца кхоачашдеш бола доярккаш. Эггара хьалха белгалъяккха лов сона сайца социалистически яхь лелаеш йола Евлоева Либихан. Ше лелабеча хІара Іаттагара йоаккха шура кхо зар килограммал дІатІех йоаккхаш укх шера Сийлахь - боккхача Октябра цІей тІакхоачаш шура яккхара 1,5 шера план кхоачашъяьй Либихана. Укх пятилетка шин шерен итт беттен ше Іунал деча хІара Іаттагара цо яьккхай 8113 килограмм шура. Из хул планагІа лаьрхІачул дуккха дукхагІа.

ДІахо йодача хана а тхоай балха хьокхамаш лох ца долийташ къахьега лаьрхІа да тхо, КПСС ЦК нюльски (1978 ш.) Пленума решенеш кхоачаш а еш. Цу гІулакха мел эшар тхона долаш да. Доахан латта йІайха моттигаш я. Іай хьайбаш кхаба шортта гІожа а моша а доакъараш Іалашдаьд совхозе.

Укхаза сона белгалдаккха лов цхьаькха. Нагахьа санна балха хьалха латтараша цхьан Іаттагара шера кхо эзар совгІа килограмм шура йоаккхе, ерригача ферме юккъера лаьрхІача цхьан Іаттагара йоаккха шура ши эзар килограмм мара хилац.

Доккхий а бехктокхаме а декхараш да КПСС нюльски Пленумо доахан кхоабарашта хьалхашка оттадаьраш — боахамашка шера цхьан Іаттагара йоккха шура 3000 килограммага дІакхоачаелга.

Цу лакхача хьокхамашка кхача торонаш йий тха боахаме? Сона хетачох уж йолаш я. Цкъа-дале, социалистически яхье хьалхалаттарий хьокхамий боарамга дІакхоачадеш лакхде деза ерригача ферма балха хьокхамаш. ШозлагІа-дале, дикка лакхбе беза доакъараш Іалашдара боарам, шерагара шерга тоаде деза доахана фу.

Цу торонех дикагІа пайда эцарга хьежжа лакхлургда хьайбаш леладерий балха хьокхамаш. Цу деша дукхагІа йоакхо е еза совхоза а ферма а кулгалхоша, юртбоахама специалисташа.

Б. КОРИГОВА,
«Ингушский» совхоза доярка.

Нохч-ГІалгІай АССР Лаккхехьарча Совета массазарча комиссешка

КЪАХЬЕГАМА ХЬАЛАШТА — ДУКХАГІА ТЕРКАМ

Нохч-ГІалгІай АССР Лакхехьарча Совета законодательни предположеней комиссе аргІанарча заседане дийцар къахьегамах долча законий Кодекса І статьяс къахьегама хьалийи къахьегама бокъонаш ма-могга лораярен лакха боарам хьакхоллара даьнъе дІадехараш моттигерча промышленноста предприятешка кхоачашдара дош.

Комиссе ла а дийгІа йийцар моттигерча промышленноста министра доклад, республика прокурора представлени, моттигерча промышленностен коммунально-бытовойн предприятей болхлой профсоюза обкома тохкам баь материалаш. Гучадаьлар моттигерча промышленноста министерствоси цун кара йолча предприятей кулгалхошеи къахьегара хила доагІа хьалаш хьакхолларан къахьегама законодательство лeладаран кІезига уйла еш хилар.

Цхьайолча предприятешка телхаду кхалнаьха къахьегамах дола законодательство. Химзаводе кхалнахага байт фо детташ кизга хьаду болх, еза хІамаш дІа-юха кхухкийт. Болх бечарех ахаш кхалнах боллаше а заводе дац гигиена цІа, берий учрежденеш.

Текстильно - галантерейни объединене болх бечарех 85 процент кхалнах ба. ХІаьта а предприяте дакъа лацац кхалнаьха хьалашкеи къахьегара бокъонаш лораярген Ерригсоюзни хьажаре, цу деша хьакъехьа предложенеш хьагулъяц, кхалнах халачеи зенерчеи балха тІара кхычахьа бахара мероприятей план йоацаш я.

Предприятешка телхаю балха алапи дІадалара ханаш, царех цхьаярашка профсоюзни органашкара бокъо а йоацаш балха ден йоагІача ханал дукхагІа болх байт, законагІа доацаш нах балхара дІабоах, къахьегама книжкаех дола закон телхаду.

ДукхагІча предприятешка къахьегама хьалаш лертІа дац. Производственни участкаш ханна дІатаръяьча помещенешка, дукха доми газа хьажи йолаш я. Температурни режим лелаяц, вентиляци йоацаш е кІезига пайда луш я.

Балха моттигий кхерамзле лохача боарам тІа я «Металлист» яхача заводе.

Объединене мебельни цехера хьалаш а цу тайпара да.

Болх бе йолаялийтача Дуба-Юртарча художественни керамика фабрике цхьадола хІамаш чакхдаханза да: вентиляци яц, промышленни хиш цІендара гІирсаш хьалдаьдац.

Предприятешка душевойши гардиробнеши санитарни хьалаш во долаш я, болхлоша шоай барзкъаш балха моттигашка леладу, хІама а цига дуъ.

Цхьайолча предприятешка къовсам во лоаттабу къахьегама дисциплина толхаяра тІехьа, къаракъаш мелаш, прогулаш еш, социалистически доалахье лечкъаеш моттигаш кІезига яц. Новкъостий судий, профилактика советий, шоай лоІамерча халкъа дружинай, кхыча общественни организацей торонех пайда эцац.

Комиссе тІаийцача соцамо моттигерча промышленноста министра Аушева А.-Х. Х. уйла тІаяхийтай къахьегама законодательство леладара цун кара йолча предприятешка цІенхаштта кхоачамбоацараш хилара.

Комиссе тІаийцар долаш дола кхоачамбоацараш дІадахара, къахьегама законодательство леладара де доагІа гІулакхаш деш да аьнна моттигерча промышленноста министра баь хоам.

Моттигерча промышленноста министерствана тІадиллад коллеге заседане предприятешкара хьал дувца а, деза гІулакхаш белгалде а, цунна бехктокхаме бараш хьожабе а.

Къахьегама дисциплина чІоагІъяра къовсам чІоагІагІа лелабе, къаракъаш мелилга, прогулаш елга, социалистически доалахье лечкъаелга хаьдда дІадаккха; новкъостий судий, профилактика советий, шоай лоІамерча халкъа дружинай болх айбе, цу хьакъехьара предприятей коллективай лоархІам лакхбе.

Халкъа депутатий городской районнии Советий исполкомашта могадаьд шоай территорешка йолча моттигерча промышленноста предприятешкара къахьегама хьалаш, къахьегама законодательство леладелга мишта латт къоастаде.

Комиссе Нохч-ГІалгІай АССР Министрий Советага дІахайтар моттигерча промышленноста министерства цхьайолча предприятешка производственнии бытовойи хьалаш ла йиш йоацаш долга, дийхар цу хьакъехьа данза даргдоацар дара дукхьа из дош къоастаделга.

Цу цхьан ханна профсоюзий областной советага дІахайтар моттигерча промышленноста предприятешкарча профсоюзни комитеташа къахьегама законодательство леладаран болх бечарна къахьегама хьалаш лерттІа хиларан тІахьожам тоам болаш ца лелабелга.

Советий мехка гІолла

ОДЕССА. Укхаза дІайоалаяьй СССР культура Министерства, ВЛКСМ ЦК, туризманеи экскурсештен йолча Центральни совето еш йола культорганизаторий Ерригсоюзни конкурс. Цо итогаш ергья мехка бІарччача шера дуккхача къахьегамхошка салоІийтилга вІаштІехьдаьккхарий творчески яхьа. Конкурсо вІашагІтохаргья цІейш, халкъа ловзараш, карнавалаш чакхъяхара опыт. Из чакхйоаллаш Одессе лауреатий медалаши дипломаши дахара яхье баргба ши бІаь гаргга культорганизатораш — ерригача союзни республикашкара, Москвера, Ленинградера викалаш.

* * *

БРЯНСК. БІаьсти дІаде фу областе эггара хьалха кийчдаь даьннад Новозыбковски районера боахамаш. Укхаза бІаьсти дІаде лаьрхІача фух цхьоалагІчеи шоллагІчеи классагІа дар 90 процент совгІа да. Ялатеи бобовеи культурай фун цаІи ахи миллион центнер гаргга дар пятилетка диъалагІча шера бІаьстана кийчдаьд лаьтта леладераша, страхови фондаш вІашагІъехкай. Массанахьа болх беш я тайп-тайпарча техникаца Іалашъяь йола специализированни бригадаши звенъяши, боахамашта юкъе фу дІа-юха телилга вІаштІехьдаьккхад.

* * *

ЭЛИСТА. Тешшаме бувзам вІаштІехьбаьннаб Калмыке эггара гаьнагІйолча районаца — Октябрьски районаца. 500 номер йолаш болх бе йоласнна керда АТС гІулакх деш хургья мелиоратораштa, дуга леладераштa. Октябрьски район — республике автоматически телефонни республика чурча бувзамца Іалашъяь ярех пхелагІа район я.

* * *

ЛЬВОВ. Ботанически заказник хинна дІаэттай Прикарпатьера Рава - Русская яхача города юххера хьуи ушалаши йола хоза моттиг. 150 гектар йола моттиг хІанзчул тІехьагІа паччахьалкхено лораеш хургья, укхаза ягІа валирнана, багульник, таволга, росянка, кхыйола дарбан баьцовгІаш. ХІанз областе лораеш я дихка, пихта, нажа, попа хьунаш зренашкарча флора участкаш, Іамарч, бІаьшеранашка ягІаш йола гаьнаш. Заповедни участкаш Львовщине 35 эзар гектар совгІа я.

* * *

МИНСК. Миллион гектар мистача лаьтташта известковани яь баьннаб Белоруссе механизатораш. Химически мелиораци сохка гурахьа яьчул сихагІа ю укх шера. Сельхозтехника специализированни отделене шу чакхдаллалца кхы тІа кхо бІаь эзар гектар оахаши баьхи долча лаьтташ тоадергда. Из бахьан долаш дикка лакхлургья минеральни удобреней эффективность. Цо торо хулийтаргья дикка дукхагІа хьувкъам баккха.

* * *

КИШИНЕВ. «Принцесса Турандот» яхача К. Гоцци фаьлгагІа оттаьча спектаклаца хьайийлар Молдаве столицерча Евг. Вахтангова цІерагІча Академически театра гастролеш. Вахтанговцаша укхаза еай иштта Л. Зорина, «Коронация», А. Фредро «Дамы и гусары» яха спектаклаш а. Театра керттерча режиссера СССР халкъа артиста Е. Симонова белгалдаьккхар вахтанговски школе Іомабаьраш — Щукина цІерагІа Театральни училища чакхъяьккхараш, республикански «Лучафэрул» яхача драматически театра труппа доакъащхой болх беш болча городе шоай выступленеш хургхилрах.

НОВ. Г. Г. ДЖАНАЕВНА НОХЧ-ГІАЛГІАЙ АССР ІИЛМАН ЗАСЛУЖЕННИ ДЕЯТЕЛЬ ЯХА СИЙЛЕН ЦІИ ЯЛАРАХ ДОЛА

НОХЧ-ГІАЛГІАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА
УКАЗ

Республика юрта боахама Іилман кадраши йоккха говзал йола специалисташи кийчбеча доккхий гІулакхаш карагІдувларах, дуккхача шерашка беркате Іилман-практически преподавательски болх барах Нохч-ГІалгІай Автономни Советски Социалистически Республика Іилма заслуженни деятель яха сийлен цІи лойла юртбоахама Іилмай доктора, профессора нов. **Джанаев** Георгий Георгиевича — Горский института юртбоахама ректора.

Нохч-ГІалгІай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель Х. БОКОВ.
Нохч-ГІалгІай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь Н. ПРАВЕНЬКИН.

г. Грозный,
1978 шу 15 ноябрь.

ГОРСКИ ЮРТБОАХАМА ИНСТИТУТА БОЛХЛОШТА НОХЧ-ГІАЛГІАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА СИЙЛЕН ГРАМОТА ЯЛАРАХ ДОЛА

НОХЧ-ГІАЛГІАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА
УКАЗ

Дуккхача шерашка Нохч-ГІалгІай АССР юрта боахама кадраш кийчъеча беркате болх барахи Горский юртбоахама института 60 шу дизарца дувзаденнен Нохч-ГІалгІай Автономни Советски Социалистически Республика Лакхехьарча Совета Президиума Сийлен грамота лойла:

Гаппоев Татаркан Тугановича — заочни дешара волча проректора, доцента, технически Іилмай кандидата.

Ерик Алексей Григорьевича — юртбоахама кулгалхойи специалистийи говзал лакхъяккхара волча проректора, доцента, юртбоахама Іилмай кандидата.

Иванченко Мария Яковлевнана — семеноводства селекцеи баьцовгІаш лоараярен кафедра заведующена, юртбоахама Іилмай кандидата.

Сорокер Валентин Соломоновича — организацеи планировавен кафедра доцента, юртбоахама Іилмай кандидата.

Фокина Регина Семеновнана — заочни отделене йоккхагІа йолча методиста.

Хашагульгов Бексолта Шамсудина — аспирантура отдела заведующена, доцента, юртбоахама Іилмай кандидата.

Нохч-ГІалгІай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель Х. БОКОВ.
Нохч-ГІалгІай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь Н. ПРАВЕНЬКИН.

г. Грозный,
1978 шу 15 ноябрь.

НОХЧ-ГІАЛГІАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРА СОВЕТ ГУЛЪЯРАХ ДОЛА

НОХЧ-ГІАЛГІАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТА ПРЕЗИДИУМА
УКАЗ

Нохч-ГІалгІай АССР Лакхехьарча Совета Президиумо **соцам бу:**

ялхазлагІа хержача Нохч-ГІалгІай Автономни Советски Социалистически республика Лакхехьарча Совета иисларгІа сесси 1978 шера 20 декабре гор. Грозне гулъе.

Нохч-ГІалгІай АССР Лакхехьарча Совета Президиума председатель Х. БОКОВ.
Нохч-ГІалгІай АССР Лакхехьарча Совета Президиума секретарь Н. ПРАВЕНЬКИН.

г. Грозный,
1978 шу 15 ноябрь.

ХЬАТІАДОАГІАЧА ШЕРА КИЙЧО ЕШ

Грозненски районерча боахамашта юкъе хьалхагІа кхоачашдир Сийлахь - боккхача Октябра сийна тІаийца хинна социалистически декхараш «Горячеисточненский» совхоза къахьегамхоша. Пятилетка кхоалагІча шера планах 1770 тонн шура йокка езача, итт бетта цар ехкай 1684 тонн; дулх — 502 тонн, планагІа 420 тонн дохка дезача.

Къаьстта айденнача хьинарца къахьегача кхаш леладераша ялат дІадалара план 213 процент кхоачашйир районе хьалхарчарца, планал 2300 тонн ялат паччахьалкхенга дохка дезача цар дехкад 4900 тонн.

ХьатІадоагІача шера доахаргдолча толамашта эша лард хьелхехьа а кийчъеш ба хІанз боахама къахьегамхой: цар гурахьа дув ялат дІадийнад 4310 гектар, зяба аьхад дІайийнача хІамаех мукъадаьнна кхаш. Дика Іан кийчо яьй хьайбашта.

ДИКА ХЬОКХАМАШ

Пятилетка хьалхарча кхаь шера план ханал хьалха кхоачашъяра шерра социалистически яхь йоаржаяьча Н. Анисимова цІерагІча Новогрозненски мехкдаьтта чакхдоахача завода дуккхача установкийи цехийи коллективаша дог гІоздоаха къахьегама толамаш доах укх шера. Царна юкъе хьалхара моттиг дІа ца хецаш хьайоагІа Колесников Анатолий Алексеевич керте латтача цхьоалагІча цеха коллектив. Кхаь шера задани ханал дуккха хьалха чакх а яьккха, хІанзлехьа тІадоагІача шера хьалхарча шин бетта план кхоачашъяьй цо.

Иштта дика къа а хьегаш, цул дукха тІехьабусаш бац Гасанов Заид Юсупович керте латтача кхоалагІча цехеи Васильева Лидия Николаевнас кулгалдеча № 43-5 йолча установкан технологаш. Пятилетка диъалагІча шера февраль бетта тІеххьарча деной чотагІа мехкдаьтта продукци арахецаш ба уж.

Б. КОСТОЕВ.

СОВЕТСКИ КОСМОНАВТИКА ЛАКХАЛЕНАШ

140 ДИЙНАХЬАРЧА КОСМИЧЕСКИ ЭКСПЕДИЦЕ ДОАКЪАШХОЩА ЗВЕЗДНИ ГОРОДОКЕ ВІАШАГІКХЕТАР

14 ноябре Москвас космически марафона турпалаш Коваленок Владимири Иванченков Алексндри тІаэцаш яьккха торжественни марш къаьстта дог айдеш яр. Космически аре дІахо карасрзаяра дунен Іилманна дукха знанеши опыти Іоаль йола цар экспедици толам боаккхаш чакхъяьлар.

Союзни республикай байракхашца хозъяьй подмосковни аэродром. Байканур яхача космодромера хьайоагІача экипажа накъабаьхнабар цІи хеза советски Іилмахойи конструктораши, Советски космонавташ кийчбу кулгалхой, отрядацара гІоллара В. Коваленокеи, А. Иванченковеи коллегаш. Царна юкъе гуш ба вайна хьалха денз бовзараш. «Салют-6» болх баь ПНР космонавт М. Гермашевский, ГДР космонавт З. Иен, цар командираш П. Климуки, В. Быковскийи.

— Тха ираз хиннад Звездни городока интернациональни отряда мугІарашка болх бе, — йоах З. Иена. — Со Москве водилга хайча селхан Берлинцаша сона дукха зизаш делар сай новкъосташта дІале аьнна, хІаьта уж бизза турпалаш ба аьле царга дІаалар а тІадиллар.

— Сона хетачох, — аьлар космонаташца цхьана хьавенача авиаце инарал-майора А. Леонова, — цу шинне а уйла хІанз а орбите я. ВІашагІкхетаро дегаш гІоздаьха, шоаш космически никъ бе кийчбаьчарна, шоашца 140 дийнахьа Лаьттан тІа болх баьчарна доккха баркал ала сиха ба уж.

Космически операци чакхйоаккхача хана лаьттан тІара даьча новкъосталах космонавташа дийцар Звездни городоке хиннача митинге. В. Коваленокос космически орбита гІа шоаш хьийгача къинна лакха мах барах экипажа цІерагІа дег тІара баркал аьлар КПСС ЦК-ана, Советски правительствана, Митинге къамаьлаш даьча Іилмахоша, конструктораша, космонавташ кийчбара Центра кулгалхоша дийцар пятилетка кхоалагІча шера советски космонавтика даьхача Іалаьмате доккхийча толамех, кердача коталонашца Даьхен сий кхы а лакхде шоаш кийча хиларах.

Митинге дакъа лоацаш хиннараша моаршала письмо дахьийтар КПСС Центральни Комитетага, КПСС ЦК Генеральни секретарага, СССР Лакхехьарча Совета Президиума председателага новкъостага Л. И. Брежневга.

Н. ЖЕЛЕЗНОВ,
ТАСС спец. корр.
Звездни городок.

КОСМОСА ТУРПАЛАША — ЛАЬТТАН ТУРПАЛАШТА

Юрта боахаме хьалха латтача дуккхача наха ер гуйре къаьстта белгала я: дикагІчарна юкъе а дикагІбараштa эггара хьалха деннад сийлен совгІат — космонавтий отрядо оттаяь Гагарин Юре цІерагІйола Звездни вымпел.

Лаьтта, хьайбаш леладеча, юрта гІишлош хьалъеча, доакъар доакхача болхлой 586 коллектива еннай из.

14 ноябре СССР ВДНХ торжественни хьале Украинеи Белоруссеи хьалхалаттараштa сийлен совгІаташ дІаделар. Вымпелаш дІаелар СССР летчикаша-космонавташа, Советски Союза шозза Турпалаша В. В. Горбаткос, Н. Н. Рукавишникова, Советски Союза Турпалаша Ю. Н. Глазкова, В. И. Рождественске, Ю. В. Романенкос.

СовгІаташ дІаийцараш даькъала бийцар СССР юрта боахама министра В. К. Месяца.

ТАСС корр.

ВАРШАВСКИ ДОГОВОРА ЮКЪЕ ДАКЪА ЛОАЦАЧА ПАЧЧАХЬАЛКХЕНИ ПОЛИТИЧЕСКИ КОНСУЛЬТАТИВНИ КОМИТЕТ ГУЛЪЯРАХ

Баьча бартага хьежжа 1978 шера ноябрь бутт чакхбоаллаш г. Москве хургья Варшавски Договора юкъе дакъа лоацача паччахьалкхений Политически консультативни комитета аргІанара совещани.

Л. И. Брежнев

ЦЕЛИНА

Новкъоста Л. И. Брежнева произведенеш газета дешараштa чIоагIа хьаштдолаш йолга, идейно-политически болх эргабоахаш тоабара, партен халкъен революционни, тIема, къахьегама традицеш тIа къахьегамхой хьалкхебара болх чIоагIбара цар лоархIам мах баь варгвоацаш хилар чоте а эцаш 1978 шерарча «Керда дуне» яхача журнала цхьайттлагIча номер тIа арадаьннача Л. И. Брежнева «Целина» яхача дагалувцараштa кепатох оаха.

I.

Маькх яле — хургда илли а... Хозахета алац иштa. Ялат массазза а хиннай лоархIамегIа йола продукт, дерригача рузкъай бустам. ХIаьта сийлахь - доккха Iилматехнически хIамаш карагIдаьнача вай бIаьшере а изда халкъий вахаре керттера-дар. Нах космосах чубеннаб, хиш, фордаш, океанаш карадерзаду, кIоаргга лаьттара мехкдаьттеи гази йоах, атома низах кхийнаб, бакъда ялат ялат а долаш дус.

Къаьстта, дог тохалуш, деза хеташ ялатаца гIулакх доагIа гербах канаш доахкача мехка гражданий. Ала йиш я са, зIамига волча хана денз довз из сона а.

Даьгахьара — болхло, даь даьгахьара — ахархо, аз се техкав заводерча а юртарча а къахьегаме. ДIаволавелар болхло волаш, бакъда боахам хIалак баьча шерашка, йIаьхача хана завод соцайнча, лаьтта ахар, ялат дIадер, чуэцар довза дийзар, хIаьта со кхийтар шийн кулгашца ялат хьалкхедар фу яхилга да. Землеустроитель хилар, курсий юрташка, Белоруссе, Урале болх баьб, хIаьта тIехьагIа а, юха а металлург хилча а, хано ше диццалийтацар ялат. Кхыча коммунисташца цхьана юрташка ухар, сходашка кулакашца къувсар, хьалхара колхозаш вIашагIъехкар.

Ала йиш я: къахьега волалуш деррига диъ шу дIаделар юрта. Кхыча тайпара а йиш я — бIарчча диъ шу. Землеустроителалла болх бе волавелар коллективизаци йолалуча юхьигах, хIаьта заводе юхавера из керттерча даькъе чакхъяьккхача. Уж шераш — 1926 шерагара денз 1931 шерагa кхаччалца — мехка исторе эпохана нийса да. Юртбоахама артелашта лаьтта дIахедадеш, оаха кхетадора, духхьал гIайнаш дIадаьха ца Iеш юрт социалистически хувцара оахош гIо делга а, эзар шерашка лаьттача ахархочун вахара еррига лард хувцилга а.

Из аз ях, городи юрти, заводи кхаи, промышленности юрта боахами сайна кхоачар боландаь. Запорожье, аз цох хьалха яздаьд, керттера уйла тIаяхийта йийзар индустри юхаметтаоттаяра, бакъда, кIаьд ца луш йоакхо елга дIадехар колхозни гIулакхаша а. Днепропетровске городои юртои балха тIа дIалоацар дукха хIама ца эшаш цхьатарра ха. Молдаве хьалхарча плане эттар юрта боахам, бакъда цига практически керда хьакхоллаш хиннача промышленносто а ше йиц ялийтацар. Иштта вIаши уллув йолхар уж йоакхонаш вIашагIкхета йиш йоаца параллельни ши така санна. хIаьта сона уж вIашагIкхийтар.

ХIаьта тахан Кремле са балха истола тIа хан-хашахьа Iоехк бIаьсти ялаташ дIадера леламах, ялаташ тIадалара хьалах, чуэцара темпаех йола сводкаш. Дукхача хана денз оамал хиларах айса телефон етт мехка тайп - тайпарча зонашка, хIаьта Кубанерча, Приднепровьерча, Молдаверча, Поволжьерча, СибарегIарча новкъосташка ладийгIача, цар оазах хов сона цига ялат миштад. Нагахьа санна, аргда вай, целине 15 июнь тIакхачалехьа догIа дийлхадеце, хов, хьувкъама тIера массехк центнер Iоякха езаргйолга. Нагахьа санна бут чакхбаллалца догIа ца делхе — кхы а тIера Iоякха... Цу тайпарча минуташка корагIа Москвага хьежаш латт, хIаьта бIаргашта хьалхашка — доазув доаца целинни кхаш, уйланга яха комбайнерий, агрономий, райкомовций юхьмараш, хIаьта сона безаш болча цу наха гаьна волаш а сона юха а хоалу се царна уллув.

Целина са вахаре чIоагIа юкъеннай. ХIаьта деррига а доладелар 1954 шера шийлача московски дийнахьа, январь чакхбоалаш со КПСС ЦК вийхача. Проблема ше йовзаш яр, целинах цу дийнахьа хьалха хайнадацар, хIаьта кердадар дар целина шерра ахар духхьал сона тIадилла безам болга. Казахстане из дIадоладе деза гаргагIча бIаьсти, ханаш эггара лоацагIа я, болх хала хургба — из къайла дахьанзар. Бакъда тIатехар, хIанз цул бехктохкамегIа парте задани яц, аьнна. Центральни Комитета цига сои П. К. Пономаренкои дахийтача бакъахьа хет.

Деша корта, хезар сона, латт республикера гIулакхаш ледара лелаш хиларах. Цигара кулгалхой къаьнача хьисапе болх беш ба, кердача декхарех, гуш мадарра, уж лоархIабергбац. Целина ахарца дувзаденна цу шерача аренашка вай де мел дезар кхетадара кхы тайпа боарам эш.

Тхона тIадулла керттердар — целина оахилга Iалашдар. Де деза гIулакх, ховра сона, Iалаьмате хала дар. ХIаьта эггара хьалха лаха еза селла боккха лоархIам бола декхар кхоачашделга вIаштIехьдаккхара нийса решени. Дувцар цхьан республика ялата боахам айбарах хинна ца Iеш, еррига Советски Союза масштабашка ялата проблема бокъонца къоастаярах дар.

Гурахьа а целинера ялат чуда дезаш дар! Кхы тIехьа ца доаккхаш карарча гурахьа!

Иштта, са вахаро, дуккхаза а санна, чIоагIа гола техар.

1954 шера 30 январе хилар Казахстанера хьали целина ахарца дувзаденна декхараши дийца йола ЦК Президиума заседани. Ши ди даьлча со Алма-Ате дIавахар.

Цу хана сона дагадацар массехк шу даьлча сай вахарерча йицлургйоацача цу хал-юкъах дувца безам боагIарг ма-бий, аьнна. ШозлагIа ала ца кхераш, аргда аз целине а цхьаккха йоазош е дневникаш юха а аз ца леладаьлга. Уж леладеча вацар, бакъда из дагадала дагIац аьнна хет сона.

Дагайох сона «Паччахьалкхеи революции» яхача книжкапа В. И. Ленина яь дештIехье. Цу дештIехьен тIа цо язду, кхы цхьаькха а корта кийчбе волавелча ха ца тоъаш ше висар — Октябрь тIакхачаро новкъарле йир. «Цу тайпарча «новкъарлена» гIадваха мара везац,— белгалду Владимир Ильича юморца, — цох яздечул, беземегIа а пайданегIа а да революце опыт яр». Уж ленински дешаш вайна массанена а наказ да.

Целине миллионаш болча советски наха дIахо диъхьар революце опыт елга, кердача исторически хьалашка алсамдаьхар цунна карагIдаьннараш, хьакхеллар дегIаена социализм коталонца хьалъяра дийна опыт. Цудухьа сона даим дегчу а дисад деза а да цу лаьттанна деррига а дIаденна шераш.

Алма-Ате хьалха нийсвенна вар со. Бакъда со горадага хьежар цхьа шийтайпарча бIайхача безамца. Дукха ха яр сона из кхоачар йола, заочно езар сона из Каменское, Днепропетровск, Запорожье санна.

Са, дуккхача фронтовикий а санна, цу сахьате вIаштIехьдаланзар са кхочарбараш тыле дIабига адрес лаха. БIаьха, сатем боаца бархI бутт баьлар Алма-Ата, Карла Маркса улица, 95 цIа аьнна адрес долча сесага яздаьча письмос со лаххалца. Цу письмо тIара сона яйзар са дезал чуийцача наьха тайпан цIераш. — БайбусыновгIар Турсун Тарабаевичи цун сесаг Рукъия Яруловнан. Корадир цу хана еррига а хIана яц аьнна цхьа этаж йола цIенош хиннача Алма-Ата эзараш кхыдолчарна тара хинна цар цIалг. ТIом болча хана сесага яздора, цIа ахки гаьнаша къайладаьккха хул, хIаьта кора кIал шорттига тата деш арык да яхаш. Бакъда хIанз февраль латтар, арык даьсса дар, хIаьта ерзанъяьннача, тIайоагIача йIовхало тIоадаьча гаьнаша ткъовронаш тIара Iоухийтар тIаьда тIадамаш. ХIана дехар а ца ховш цу сахьате чIоагIа, бIаргагуш санна дагадехар тIема дукха деноаш. ДIачугIой? Дикача казахски дезала баркал ала ма-дезий, виъ сага метта халача шерашка ворхI ваьхача пенашта сужне ваха везаций. ХIаьта а аз лаьрхIар сесаг хьаялца сабарде, хIаьта, нагахьа санна аьттув боале, укхаза цхьана дахна.

Улицашка гIолла дIахо вахар, ваха а болх бе а безаргбола город мишта эггара хьалхара хара дикагIдола хьисап из долга а ховш. Опыт йолча бIарга дукхадар аргдолча базар тIа вахар. МоллагIча моттига боахама вахара шийн тайпара барометр, цига бахача наьха обычей, традицей кизга ма-дий из. ГIар йоаллача, дукха нах болча, къоарзача алма-атински базаро хьаькъале хоамаш кIезига даланзар сона. Города цхьабесса дола сурт дега дезаделар.

Иштта нийсделар, тайп-тайпарча адресех цига ваха везаш. ХьалхагIа ваха хоавир городал арахьа, салаIара цIагIа, хIанз цIи хезача Медео яхача катока (цу хана из боацаш бар) пхи километр гаьна. Iалаьмате хоза моттиг. Бешамаш, наькъилгаш, цIена фо, лоамашкара хьийдда доагIа тата ду хий. Лоамаш шоаш а да уллув — сигала бесса баьдерз, лоа уллача бовхьашца къег. ТIеххьара Казахстане веча, 1976 шера сентябре, цу салаIара цIагIа вахар со, сай цIа лаха лаьрхIар аз, тешшаме шоллагIча этажа тIа ваьлар со, йовзаш йола ниI хьа а леха сайцарчарга дувца волавелар со, укх кора кIал дар балха истолг, хIаьта улув — диван...

— А, Леонид Ильич, — ела къежар сестра-хозяйка, — БIарччача шин наIара гIалат ваьлар хьо.

Цу хIамо сага память дика ца хиларах аларал совгIа хувцамаш сиха хиларах а йоах. ЧIоагIа хувцаденна салаIара цIа меттел, — еррига таханара Алма-Ата а вIалла тара яц хьалхарчоа. ХIанз из — Iалаьмате йоккха, хIанзара, цхьа миллион хIана бац аьнна нах беха, хоза а шийн тайпара а город. Из шерра хьалъеш я, дика уйла яь оттаяьча планагIа, хIаьта, аз аргдар безамца. Укхаза гурьяц хьона маьлхара, цхьан тайпара кварталаш, керда хьалдеча гIирсий архитектура шийн тайпара я, цхьаккха а йоккха здани кхычун тара яц.

Укхаза се массаза ва къаьнарча доттагIашка оал аз: «ХIанз юха а шу долча венав со гаргара нах шу долгандаь!» Са дезал Алма-Ате хьабаьхкача, тхо даха хайшар ахархочун дар санна долча дахчан цIалга чу, хIаьта а цига, ЗIамигача чIоже. ЦIа хIанз дIадаьккхад. Цул тIехьагIа дIадахар центре, Джамбула улица тIа, гIумарах яьча Iоакъий экспериментальни цIагIа. Хетаргахьа Iаяха чIоагIа хинна хургьяц уж, цIа доацаш да. ТIема шерашка са дезал чуийца цIалг а доацаш да, — цу моттиге етташ я йоккхача фонтана зовне кIежаш. ХIаьта Фурмановеи Курмангазеи улицай саьнгара цхьа цIа мара дисадац цига хIанз. Бакъда, цу чу Алма-Ате болх баьча тIеххьара беттташка мара даханзар.

ХIаьта цу хана, 1954 шера февраль болалуш, кердача моттигага хьежа а валалехьа, Казахстана Компарте ЦК Пленуме хила вийзар са. Ала деза, республикерча гIулакхех дукхача ораторашa цига дувцар самокритични чIоагIеи. П. К. Пономаренкоси ази уйла тIаяхийта ладувгIар, оахошa къамаьл данзар. Хоржамаш ду ха тIакхаьчача КПСС ЦК викало пленуме дакъа лаьцарашка хоам бир, ЦК Президиумо хьалхарча секретаралла Пономаренко, хIаьта шоллагIча — Брежнев харжа могаду аьнна.

П. К. Пономаренкоца оаха барта долаш болх бора, де лерхIар цаI долаш, йоакхо е езараши гIулакхаши тоъаш дар шиннена а. Сох аьлча, Пантелеймона Кондратьевичa аз массаза мах а бора сий а дора, моастагIчун тыле халкъо еча духьаленна тIом мел латтача хана кулгалдаь «керттера партизан» из хиларах а хьаькъал дола организатори тешаме новкъости из хиларахи тарра.

Пленум чакхйоалаш, дакъа лоацаш хиннарашта барнал а аьнна, тха шинне цIерагIа деррига а массехк дош аьлар цо.

— Сона хетачох, шун тешам боабергбац оаха. Болх беш а беш а хургда вай! Сона хетачох ши шу даьлча йиш хургья вай тахан казахстански партийни организацена тIадехка декхараш кхоачашдаьд аьнна Центральни Комитетага дIахайта.

— Хьалххе а аргда аз, нийсса ши шу даьлча, Казахстана Компарте хьалхара секретарь волаш, аз КПСС XX съездага хоам бир целина ахара парте енна сийлахь йоккха задани сийленца кхоачашъярах.

2.

Iалаьмате дукха гIулакхаш тIадийшар тхона цу сахьате массанена а. Тахан, шераш дIадахачул тIехьагIа, цу хапарча документашка хьожаш, уйла ю аз, мишта вIаштIехьдоалар селла дукха хIамаш де а массанахьа кхача а? ХIаьта, хетаргахьа, иштта вIаштIехьдаьккха хургда-кх вай дегI, дага йоха а йиш йоацаш йолча халонаца дIаIам — первни а физически а. Юха а дагабох тIом: сага дулургдоаца хIамаш деча кхоачар цига — йизза наб яцар, визал хIама даацар, окопашка бошабора, деноши бийсаши доахар лай тIа ухкаш, ша санна шийлача хичу кхувсалора — шелалах а кхыча «машарерча» лазарех а Iаяха цамогаш хилацар. Цу тайппара хIамаш дар целине гуш хиннараш а.

Целинни эпопея партии халкъи котдаьннача фронтаца, Iалаьмате боккхача тIемца нийсъе йийзай тIом, хIаьта а, бакъда, вIаши нийсдер хиннача бесса да. Бакъда, целина тIа топаш, бомбаш, йоккхий топаш еттацар, хIаьта а, цунгар дIамел ийккхачо бокъонца бола тIом дагабохийтар.

Из дIаболабара, эггара хьалха, юха а тIема дешашца аьлча, низаш дIа юха нийсде, тылаш хьатIаувза езар, хIаьта из атта а дацар. Пленума тIехьа хилар гIулакхаш малагIча хьала тIа да къоастадаь йола Казахстана Компарте VII съезд. Хьалха хиннача ЦК состава Бюрои Секретариатеи болх во баьрг лаьрхIар цо.

ХIана лаьрхIар доашхаргда аз. БIаьш колхозаш, совхозашеи МТС-и йолча кхашка болх беш итташ эзараш тракторашн комбайнаши хиннача, аха мегаргдолаш хинна лаьтташ доацаш, миллионаш гектараш цонаши даьгIенаши хиннача, ялат, дулх, боамби, тха тIом хиллалехьа хиннача боарамел тIехдалацар, цхьайолча хана кIезигагIа а хулар. Шура 1940 шера яьккхачул кIезигагIа йоаккхар, ялат гектара тIара — 5 — 6 центнер, боамби — еррига а 10 центнер, коартолаш — 60 центнерал дукхагIа яхацар.

Цу ханага тIемо йизза Iошаьрьяь Кубань, Украина. Дон санна йолча мехка районаша дохадаь хиннар юхаметтаоттадаьдар, хьувкъами хьайбай продуктивности алсамъяха йолаеннаяр. ХIаьта укхаза, 1953 шу республике наггахьа мара ца хулача тайпара аьттув болаш нийсденнадале а, доакъар ца тоаф бахьан долаш цхьа миллиони ах миллиони бежан далийтадар. Шийла Iанаш долча хана, тIанхоале йоацаш лоаттадаьдар уж, цхьа бахьан а хьаяь желаш яцар: «Тханцига массаза а иштта хиннад» а яхаш. ТIатохаргда аз, колхозий председателашта юкъе дукха а бараш юххьанцара образовани йолаш, хIаьта кхо бIаь Iаяха дешар ца ховш бар.

Ма-дарра аьлча, Казахстанерча юрта боахама хала хьал доашхаш дар объективни хьалашца а. Цо хьахьокхар из лоархIаме дакъа берригача мехка а тесса дита хиннилга, цох духхьала а гуччахьа а парте хьаьлар 1953 шера КПСС ЦК сентябрьски Пленуме. Бакъда, юкъара хьал хьайцача а Казахстанера гIулакхаш да веладургвоацаш дар. ГIулакх чоалхане дерзаш дар цхьабола моттигера кулгалхой халонашца дIа Iема а Iема «дегIар хургда-их» яхача принципах болх беш хиннадаь.

— Селла йоаккхача республикана доал де могаргдолаш хиннадац вай, — йоахар съезде юкъарчал доацаш юрта боахама кулгалдеш хиннача ЦК секретара И. И. Афонова. — Вай событешта доал дац, во пожарникаш санна корзагIа даьнна хьувз. Вай йоаю цкъа цхьаннахьа, тIаккха кхыча моттиге ювлаш йола «цIераш». Вай кулгалдара керттера форма кхыметтел каьхаташ а доацаш, уполномоченнеш ба. Цу тайпара мукIарал даьчул тIехьагIа парте обкомий оагIорахьара яр ма - йий аьнна инициатива ца хиларо цецвакххацар. Нагахьа санна цхьабараш гIулакх тоаде гIерташ хилча а, из чIоагIа «шийн тайпара» хулар. Аргда вай, Актюбински областо инициатива кхайкайир — хьайбашта цхьан шераи ах шераи тоъал доакъар кийчде. Селла дика гIулакх къоабалдир, декхараш газеташ тIа кепатехар. ХIаьта моллагIа а почннаш, ховш ма-хиллара, эггара хьалха чIоагIале лувцаш хила еза чурча низех, пайда эцанза йолча торонех. Царца ба цар керттера мах. Актюбинцаша кхыча тайпара дир. Сов зовнерча декхараштa тIехьа Казахски ССР Министрий Совете письмо дахьийтар: ишта а да ишта а да, декхараш кхоачашде тхона могаргдолаш сихха кхы тIа а я тхона кхо бIаь трактор, ялх эзар тонн фатаген, иззал автол, солидол, запчасташ яхийта. Цхьан дешаца аьлча, турпалаш хала гIо де тхона, тхоца цхьана ийрча дала шоай безам беце.

Са еррига кулгалдара балха опыто — партийни, советски, армейски, боахама — дуккха хьалха тешаваьв: иждевенчества, кхычар чотах гIулакх тоаде безам хиларо, лакмусови каьхато санна, из е вож новкъост фу де могаргдолаш ва хьахьокх. Целина аха езаш тхо хинна хиларца, дерригача халкъо новкъостал дергда аьнна хиларца, иждевенчество кхераме а ерзаш йоккха хила мегаш яр. Цудухьа из гIулакх къаьстта дага ца кхаьбача даргдоацаш лаьрхIар аз. Дуккхазза а дувца дийзад са кадрай йоакхо е езалгах. Кхетадеш ма-хиллара, дувцар да гIулакха тIа болх бе шоаш ховш болга хьахьекхача нахах. Дувцар массадолча хIаманна гешт де деза яхилгах дац: болх бе ца ховш, кулга цIена боаца болхлой хаьдда хувца беза. ХIаьта укхаза теша вийзар тайп - тайпара боарам тIара кулгалхой республике каст-каста, иштта аьлча, доттагIлен хьисапе лакхбеш хинна хиларах. Из цу сахьате соцаде дезаш дар, хIаьта П. К. Пономаренкоца оаха чIоагIа никъ лаьцар. ХIаьта эгIазбахараш хургбоацаш из оаха дIаьлар гуччахьеи духхьалеи. Иштта, хьалхара къамаьл деш — 1954 шера марте Алма-Ата харжархошта хьалхашка — аз аьлар:

— Казахстана партийни организацена хьалхашка Iалаьмате доккхий декхараш латтарца дувзаденна чот яь варгвоацаш айлу кадраш нийса хьахаржареи дIанийсъяреи лоархIам. Казахстана Компарте VII съездо гучадаьхар цхьаболча кулгалхоша бехктокхам а боабаь гIулакхашта ахийта нах царех доахкача гIула кхашка хьежжа ца лехаш, шоашта мутIахьа хилара принципагIа лийха хилара тешал деш дола кадращца беча балха тIара цIенхаштта дола кхоачамбоацараши гIалаташи. Из ла йиш яц вай. Республике дукха болаш ба парте оттадаь декхараш кхоачашде могаргдола бокъонца хьалкхийна, опыт йола, кулгалдеча балха тIа бахийтара кийчбаь нах.

ЛоIам бола командираш хьахоржаш, тылаш хьатIаувзаш, сатем боацаш хьежаш дар тхо целина оахилга дIадоладарах парте решени ярга. ХIаьта 1954 шера февраль бовш латташ йолаелар «Мехка ялат доаккхилга дIахо дегIадоаладарахи целинни залежни лаьтташ карадерзадарахи» соцам тIайца йола КПСС ЦК февральско-мартовски исторически Пленум.

Казахстана аренашкара сийлахь - боккха къовсам болабелар. Из баьржар йоккхача географически районе. КъилбаседIа Казахстан малхбузехьара малхбоаленгахьа 1300-и къилбаседехьара къулбехьенгахьа 900 километри йIаьха улл. Цига ухкача хIанзарча ялх (хьалха пхиъ яр уж) областий — Кустанайски, Целиноградски, (хьалха Акмолински). Къилбаседа-Казахстански, Кокчетавски, Тургайски, Павлодарски—юкъара майда 600 эзар квадратни километрал совгIа я. Из Франци санна йолча пачхьалкхенал дуккха а йоккхагIа я. ХIаьта цу Iалаьмате йоккхача моттиге керда аха езаш яр 250 эзар квадратни километр беркате аренаш — еррига Англел йоккхагIйола моттиг.

Целина оаха аьха ца Iеш Алтайски края, Красноярски края, Новосибирски, Омски областаша, Поволжье, Урала, Гаьнарча Малхбоале оахар. ДукхагIчарна, хетаргахьа, ховш хила мег мехка карадерзадаь целинни залежнин деррига лаьтташ хIанз 42 миллион гектар долга. Царех Казахстане аьхад 25 миллион. ХIаьта царех 18 миллион гектар казахстански аренашка аьхар 1954-и 1955-и шерашка.

Цифраша гIадвуг, бакъда целина — из оахам хинна Iац. Из наха чубаха цIенош, школаш, больницаш, берий бешамаш, яслеш, клубаш, керда наькъаш, тIаьш, аэродромаш, хьайбай гIирсаш, элевантораш, складаш, заводаш — цхьан дешаца аьлча, нах лерттIа бахара, хIанзарча дегIаенача юртбоахама производствана мел эшар.

Са торо яц, ден тIехьа ди, событена тIехьа событи хьоахаеш, из деррига мишта дар дувца. Целинах, из караерзаяра халонех, хьалхарча целинникашта карагIдийннача деналехи кхелехи кIезига яздаьдац. Тхоай балха керттерча лостамех, хIанз из йолча тайпара, эггара хьалха дIадолалуча хана а, целина хилийта гIерташ оаха лелаьча стратегехи тактикахи дагадохийта мара валлац со. Кердачеи шердеш хиннача къаьначеи боахамий землеустройство; керда хьакхоллаш йолча совхозий усадьбашта моттигаш харжар; хIанзарчоа вIалла а вахар Iо ца диллача ара бIаьш эзараш нах тIаэцарн дIанийсбари; цу сахьате итташ, хIаьта цул тIехьагIа бIаьш совхозий поселкаш хьалъяра доккхий балхаш; дуккха эзараш специалисташ хьалахар; тайп - тайпарча дуккхача нахах бартбола, кхотаенна йола коллективаш хьакхоллар; целина ахари эггара хьалхара бIаьсти ялат дIадери... ХIаьта из деррига а де дийзар аргI - аргIан ца деш, цу сахьате, цхьан хана.

Лоацача хана моттигашкара кулгалду кадраш чIоагIъяра бе безаш хинна болх мел боккха бар дешачо кхетабергболаш, масала, аргда аз, алхха 1954 шера целине болх бе хьажа а хьежа могайнр парте райкомий хьалхарча секретаралли юххьанцарча партийни организацей секретаралли пхи бIаьннел совгIа кандидатура, эзараш колхозий председателаш, агрономаш, зоотехникаш, инженераш, механикаш. Царна юкъе кIезига бацар башха-дика моттигера болхлой, кхы а дукхагIа — тIабаьхкараш. Iалаьмате доккха новкъостал дир тхона КПСС ЦК, союзни министерстваша, шоай кадраш целинана камаьрша хьатийннача мехка республикашеи областашеи.

СССР совхозий Министерства вIашагIъеллар специалисташ хьахаржара лаьрхIа штаб. Штаба кабинеташ вокзальни помещенешта тара яр, селла дукха нах бар цига гуллуш. Со ухар цу штабе, хIаьта кIираш доахар са белгало яьлча денз бийса яххалца нах тIанйбеш. Аз айса цIаккха ха кхояцар целинни лаьтташка ваха кийчлуш волча хIаранеца корта болаш къамаьл дара. ЛоархIаме дар де оттадаьчун еррига чоалханели кIоаргали саго кхетаяр, де дагадехачох тешам цунна чубоссабар а гIулакха шийн деррига низаш дIалургдолаш из хилар а. Нах бовзаш са ха безам хулар шийн безам а болаш водий-хьогI саг, цун опыт миштай, могаш вий, дезал цига дIабахара духьала бий, кIезига дацар юхадухьала доаха хаттараш а: маца дIаваха веза, совхозе лаьтта меллад, мичахьара боагIаргба нах, техника мел хьожаю, духхьашха шийца фу яхьа еза?

Цигга, министерства нйчешка, къамаьлашта юкъе перерываш йолча хана, хургболча директораша хьахоржар шоашта специалисташ. Иштта вIашагIъехкар цIи хезаь пятеркаш: директор, керттера агроном, керттера инженер, инженер - гIишлошъер, керттера бухгалтер. ТIехьагIа оаха кулгалхой пятеркаш а ца хержаш шестеркаш хержар — «обоймана» юкъевоалавора, опыто хьахьекхача тайпара целинера быта, нах дIанийсбара, кхачан, наха культурни гIулакхаш дара лоархIаме йола проблема къоастае хала дола, боахама даькъера директора заместитель.

ЦК са кабинете хьалъуллар Казахстана доккха карта. Хьалхарча хана фронте айса карташ тIа эскара доакъош дола моттигаш, цар тIом бу районаши тIалатта лостамаши белгалдаьча тайпара республика карта тIа белгалйора аз бIаьш боахамаши опорни пункташи йола моттигаш. Гонахьа така хьекха белгалъяь яр цу тIа тIалаттара керттера базаш — нараерзаеча районашта гаргагIа йола городаш, станцеш, бIарг ца кхоачача ара хьулаенна ухка поселкаш. Баьццара-цIе байранхилгашца белгалъяь яр иштта целина чотах оаха лаьтташ дикка шердеш хинна къаьна колхозаши совхозаши. ХIаьта цIечарца — хьакхолла езача кердача совхозий усадьбаш. 1954 шера карта тIа гуш яр 90 цIе байракхилг. ХIаьта 1956 шу долалуш — 337!

ДукхагIча хана дагалувцарашка язду совхозий директораш керттерча специалисташца цхьана аренашка дIаухар киса доаллаш шоаш балха хьожабарах дола приказн, банкерча счета номери, печати мара кхы хIама доацаш, яхаш. Хьа а баьхке совхоза цIи тIайола загал лаьтта Iочу а бахийта болх бе болалора... Бакъда, иштта да а дар из. Цхьабакъда, дуккхача са къаьнача хьаьшаша, романтика хьалха йоахаш, диццолийт лоархIаме цхьа хIама: загал бебашха доацаш миччахьа а ца тохаш лаьрхIа къоастаяьча моттиге тохар. ХIаьта киса доалла приказн печати йоацаш директорашка яр кхыйола а партфелаш а, хIаьта цар чу—лаьттан даьгIенийн кердача боахамий землеустройстван карташ. Романтика, халонаш санна, шортта яр целине. Бакъда гIулакх атта хиннад аьнна хета йиш яц: хьабаьхкар, арене гIола дIабаьржар, массанахьа а оахам де болабелар, лаьтта гонахьа шорта ма-дий.

ГIишлонхой да нулевой цикл оалаш цхьа хIама. Уж да территоре тIа здани дIанийсъярца, цун ларди лаьттан кIалхара коммуникацеши хьаярца дувзаденна балхаш. Болх дукха къахьега дезаш, хьатIахьежача кIезига хоалуш ба, бакъда из здани ше хьалъе йолаялехьа чакхбаккха безаш болх ба. Юрта боахаме нулевой циклаца нийсде йиш йолаш да землеустроительни балхаш, хIана аьлча — землеустройство — из шийн тайпара генеральни план я, цо къоастам бу боахама контура а хьисапа а, цун кхаш, цонаш, даьгIенаш мичахьа хургья а мел хургья а, усадьбаш ергйола моттигаш, хий хьаухаргдола хьасташ, вахара а производствана а чIоагIа лоархIам дола дуккха кхыдар.

Республика парте ЦК хьалхарча деношка денз ше-шегIа хьаухулаш санна хьахилар целинана йола оперативни балха группа. ТIехьагIа цох тайп - тайпара цIи йоахар: цхьанне балха, вокхо оперативни, республикански целинни штаб. Бакъдар аьлча цун болх фронта штаб дагайохийташ бар. Цунна керте латта вийзар са. Из группа официальни хьаяь яцар, цига бацар лаьрххIа хьакъоастабаь ераш ба аьнна нах, уж берригаш а шоай йолаш йолча посташ тIа бар, бакъда, берригаш а юкъарчал доацаш боахамца бувзам болаш бар. Со воацаш цу группана чувоагIар: юрта боахама вола ЦК секретарь Фазыл Карибжанович Карибжанов, ЦК юртбоахамеи совхознии отделий заведующеш Андрей Константинович Морозови Василий Андреевич Ливенцови, республика юрта боахама министр Григорий Андреевич Мельники совхозий министр Михаил Дмитриевич Власенкои, кхыбола бехктокхаме болхлой. Кхетадеш ма-хиллара, целина гIулакхаш дахьаш ЦК ухар бIаьш а бIаьш а нах, бакъда алхха цIераш яьхача новкъостех латтар, Iалаьмате боккхача балха лостам тийнна штаб.

Сиха де дезаш а шийн доккхалга диллача бIарга ца дайна а гIулакх хинна дIаэттар ахара лаьтташ дIакъоастадар. ХIаьта нагахьа санна доазув доацача аренашка эггара хьалха вахар мала вар дийцача, уж бар Iилмахой, гидротехникаш, ботаникаш, землеустроителаш, агрономаш. ХIаьта уж эггара хьалха дика дош аларца дагабоха лов.

Хьаьна лаьтташ цхьатарра дIаухкаш дац. Уж лаха, цар мах бе, чулаца, ялаташ дIаде мегаргдараш, даьгIенашта мегаргдараш малагIаш да ха дезар. Казахстана территорех ах хIана яц аьнна яр — 100 миллион гектар — тахка йийзар землеустроителий. Алхха Казахски ССР Iилмай Академе вIашагI а елла аренашка дIахийтар 69 комплексни экспедиции отряди. Лаьтташ тохкачен цар мах бечен дакъа лоацаш хилар берригача мехка академей, институтий, опытни станцей специалисташ. Россе, Казахстана, Украина, Белоруссе эзараш болча почвоведаша, ботаникаша, гидротехникаша, землеустроителаша, агрономаша республика 178 район техкар, хьалхагIа лехар 22,6 миллион гектар аха мегаргдола лаьтташ. Уж лаьтташ почвай, царна тIаьовлача баьцовгIай, хьадда белгалдаь хин хьасташи моттигера гIишлоний материалаш хьаяра йола бедала ресурсаши тIа йола лаьттай дизза оттадаьча карта хьисапе цар дIаделар районнин цул тIехьагIа областнойн республикански организацешка.

Сога дар землеустроитела диплом. Цу тайпарча йоккхача республика ЦК секретарь хиларца а землеустройства специалист хиларца а, из деррига сона чIоагIа хьаштдолаш дар. Iилмахоша гIо дир сихха де дезачун къоастамбе, республика территоре тIа къоастайр дикка белгала йола Iалама-боахама ялх зона, хьадда рекомендацеш елар мичахьа ялаташ дIаде доагIа, хьайбай боахам мичахьа лелабе беза, из а вож а вIаши мичахьа нийсде деза, хиш дехка боахам мичахьа дегIабоалабе беза.

Цу хана дега тоам а хулаш кIезига вIашагIкхетанзар со казахстански новкъостащца. Казахаш фронте а безабеннабар сона. Уж бар корта болаш, кура-сонта боацаш нах, тIадиллар кхоачашдеши майреи, бIухойн командираши. Довнашта юкъе яьхкача мукъача минуташка цар чIоагIа саготдора шоай даьхе, шаьра аренаш дагайоахкаш. Казаха оаз йоагIеш гIайгIанен илли хезача дIатIа а гIойя хоаттар:

— Илли сенах доах Iа?

— Духхьал аренах доах, Iулах доах. ЙоI дагаехай...

— ЙоIах гIайгIа е мегаргья. ЦIенах а мегаргья. ХIаьта аре... Сенна вогIа я, е украински аре?

— ВогIа яц. Бакъда тха яр — геттар кхыча тайпара аре...

— ХIаьта хIанз, шераш дIадахачул тIехьагIа, гIад а водаш гу сона, казахий къаман малагIа советски кадраш хьалкхийнай. Царна юкъе ба боккхий партийни боахамеи болхлой, белггалара Iилмахой, ерригача отраслей говза специалисташ, башха-дика культура говзанчаш.

Белгал ца дича Iелац со, казахаша бIарчча хьанийцача, дукхагIбараша къажа арешаш ахарах парте баь соцам чIоагIача энтузиазмацеи къоабалбеши тIанийца хилар. Целина ахар казахашта атта декхар дацар, дуккхача бIаьшерашка казахски халкъ хьайбаш леладарца дувзаденна ма-дарий, • хIаьта укхаза дуккхачари дуккхачари йоха езаш яр аренашкарча вахара еррига лард, ялаташ кхедераш, механизатораш, ялата боахама специалисташ а хинна дIаотта безар. Бакъда моттигерча бахача наьха хьакъал дIакхаьчар, къонахчал хилар целина оахача чIоагIа хьинаре, турпале дакъа лаца. Казахски халкъ исторе лакхаленга кхаьчар, хIаьта берригача мехка эшараш кхета а деш, хьагойтар шийн революционни, интернационалистически гIулакхаш.

Ткъаь пхиъ шу гаргга ча хана хьадоагIа Динмухамед Ахмедович Кунаевцара са доттагIал. Цу хана из вар Казахски ССР Iилмай Академе президент, хIаьта, хила ма-доаггIара, тха вIаши довза дийзар Алма-Ате со хиннача хьалхарча деношка. ОбразованегIа горни инженер, сийрда бос болча металлашта вола специалист, из вацар готтача сфера саг, уйла йора паччахьалкхен хьисапе, шерра, майрра, Казахстан дегIайоалаярах Iалаьмате йоккхача ресурсаехи перспективаехи шийн тайпареи кIоарген уйлаш хьаювцар. Цу сабареча, доккха дог долча, безамеча сагах цу тIа а чIоагIа лоIам, партийни принципиальность йоаллар. Дукха ха ялалехьа цох хилар республика Министрий Совета Председатель, хIаьта хIанз керте латт Казахстана партийни организацена, КПСС ЦК Политбюро член ва.

Димаш Ахмедовича (иштта оал цох доттагIлен тIехьа массане а, балха тIа воацача хана цхьанне а яккхац цун йизза цIи — Динмухамед) целинни лаьтташта вола консультант могавир сона почвоведене Института директор Умирбек Успанович Успанов. Цу цIенхашттача Iилмахочо кулгалдеча институтага яр Казахстана лаьтташ миштад хьаьокхаш йола Iалаьмате йоккха материал. Цу института болхлоша кIезига гIо дацар керда совхозаш дIанийсъяра мел доагIачоа.

Дега тоам хулаш дага лувц аз республика юрта боахама землеустройства управлене начальник Василий Александрович Шереметьев а. Из шийн тайпара саг вар. Аьхки а Iай а керта тIа хIама йоацаш, салтечун гимнастеркеи иккаши тIаювхаш, цIаккха ца хувцалуш бола полевой сумка хаьн а уллаш лелар. Казахстане болх беча дуккхача шерашка гIаш йIоахала а шорала а чакхваьннавар, аренаш тIагIолла хьежаш а ца йовзаш, шийн бе яьхнача санна йовзар. Совхозий центральни усадьбашта моттигаш хоржаш хиланза варгвоаца саг вар из. Цун полевой сумках сона хетар фаьлгацара рузкъаш чудоахкашбар: цун чура Василий Александровича хьалдоахар бIаьш долча дода хилгий жожий, гувний, кIезига мух хьекхача мотигий цIераш хIаьта иштта моттиге бахача наьха, из лаьтта довзачар дукха тайпан цIераш тIайола карташ, схемаш, блокноташ. Цо массазза а дIадехар керда боахамаш хьакхоллара йолча комиссешта уж юкъебахьар, хIаьта боккхийча наха — аксакалашa раьза а болаш тхона гIо а дора.

Землеустройство сона йовзилга хайча, Шереметьев чIоагIа гIадвахар, хIаьта со волча воагIар коллега волча санна, цхьайолча хана сов тIех а вувлаш, со ца хилча а къоастаде йиш йолча кагий гIулакхашта а юкъе гIертилга дIа а дехаш. Цхьабакъда, кIезига хилацар юкъе гIорта везаш а. ХIаьта цIенхаштта а. Цкъа со волча ведда вера из сатем а байна, хетаргахьа, Кокчетавски областера землеустроительни картай цIов а болаш:

— Хьажал, фуд дер! Къаьнарча лаьттаех дIатехад кердадараш, кхаш малагIаш да вIалла ала а ца оалаш. Районе телефон тох аз, раьза бац. хIаьта сога йоах чIоагIа сатийна а болаш, гIар хIана ю Iа, лаьтта оаха оахаш дола хьалхара шу дац, бIаьсти яьлча, лоа дIададьлча, цу сахьате бIаргагурда мичахьа аха деза.

Дувцар дар, карадерзадара иштта керда лаьтта къоастадаьча колхозех. Цига дуккхача хана денз болх беш бар уж нах, хIаьта, хила ма-доагIара, кхычарга ладувгIа ца дезаш шоашта из довз аьнна хеташ бар. Из уйла йохае езар, гIулакх аттача доккха де гIертарца къовсам лоаттабе а целинни лаьтташ массанахьа а Iилмо ма-яха чIоагIа хьахоржилга хьалеха а дезаш дар.

Из сихха даь ца Iеш, кIоаргга, бIаь шерашта лаьрхIа де дезаш дар. Селла сийлен гIулакха хан низаши кходе дагIацар. Кастаста ЦК бийса яххалца Iеш, со цIаькхазза а итташ долча боахамий карташкен обоснованешкеи хьежар бухсоцаш республика Министрий Совета решенецен СССР юрта боахама Министерства приказацеи уж чIоагIдалехьа.

Ховш да, нагахьа санна цхьаболчар йолаш йолча шеконий зIамига доаца дакъа чоте ийцача, 1954 шеро целина караерзаеча Iалаьмате боккха толам бенилга. 13 миллион гектара меттел мехка аьхар 19 миллион. Целина ахара план тIеххоачашйир Казахстана а. Ала дезий - хьогI, цо мел дог айдир, дIадоладаьча гIулакхах бола тешам чу мел боссабир. Хьалхара опыт вIашагI а теха мехка торонаш мелий а хьежа КПСС Центральни Комитетои СССР Министрий Советои тIанйцар «Ялат дукхагIа даккхар духьа дIахо а целинни залежнин лаьтташ карадерзадарах» бола керда соцам. Казахстана вIашагIйола езаш яр кхы тIа а ши бIаьи шовзткъе итт керда совхоз.

1954 шера вIашагIъелла хьалхара езткъе итт совхоз, ишта е вешта дIанийсъелар аьттув дикагIа болча лаьтташка, машиннаькъашта гаргагIеи, долхача хиштеи уж долча моттиге. ХIанз доазув доаца аре кхы дукхагIа караерзае езар. Тха декхараш кхы а чоалханегIа дийрзар, аха деза лаьтташ хьахаржа дезилга ше а хала гIулакх дар... ВIашдухьаленаш хьахилар, нагахьа санна шоана десе, тайп-тайпарча уйлай къовсам.

ДагадоагIа шин областа гонахьа тха ла дийза къовсамаш. Юрта боахама союзни министерства лерхIар Актюбински областе цхьакха а оахам де дезац, хIана аьлча цигара лаьтта ялаташ кхедара пайдана дац аьнна. ХIаьта Карагандински областе хьувкъам кIезига лургболча лаьтташ тIа барайтта совхоз йилла аьнна моттигерча новкъостаща предложени елча цар «дIадоладаьр» цхьаккха а духьале а йоацаш хьаллаьцар. Аз Москве министрага телефон техар, из гуш дола гIалат да аьлар, бакъда цо карагандинцех патриоташи хьалха латтараши ба аьлар, хIаьта цунца цхьана хетаргахьа уйла айенна волаш, целина торонаш дукха ца хиннача къилбаседа областий кулгалхой бехке бир консерватизми кхыдола массанех а доахка гIалаташи дувлийт аьнна.

Цу тайпарча дешашца бу тIом — цифраш, кIал лард йолаш, тешавеш хIама ца хилча — дош доацар. Со Актюбински областе вахар, специалисташца вIашагIкхийтар, тийшар хьувкъам лургбола лаьтташ цига хиларах. Цига Iилмахой комплексни экспедици яхийтар. Цар тешшаме болх а бир, 1,7 миллион гектар дика аха мегаргдола лаьтташ а лехар. Караганде вахача, со иштта, дукха хало йоацаш тийшар

(ДIахододар. 3-ча оагIо тIа).

ЦЕЛИНА

(ДIахододар. Долалур 2-ча оагIо тIа).

тхоаш бакъхиларах. ЦIаькхазза а тийшар юрта боахамо волюнтаристски доацаш Iилма ма-яхха шийга хьожилга дIадехарах.

Алма-Ате йир республика обкомий секретарийн облисполкомий председателийн совещани. Казахстана Компарте ЦК лаьррхIа дувца оттадир «Кердача совхозашта лаьтташ хьакъоастадара итогех» дола дош. Бухсоцаш аз аьлар цу хана (аьннар яьду аз йисача стенограмма тIара):

«Лаьтташ хьакъоастадеш, Iалаьмате бокхха болх баьб вайцига. Хьа а леха чудерзадьд 9 миллион гектар гаргга лаьтташ. ХIаьта а болх хIанз а чакхбаьннабац. Уж лаьтташ бахьан хIанз аз лаьттаех ях кхыча бесса а ма-дарра а — юрта боахама Министерствоца дувл, тахан вай леладергдац аьнна юха ца дувла къовсамаш. Воаш лаьцача наькъаш тIера доврг а дац вай, хIаьта уж бакъдергхиларах тешаш а да. Тхона хетт, Карагандас шоай лаьттай къоастам баьбац аьнна. 18 совхоз вIашагIйолла могадаьд. Дукха я аьнна хетт. Бакъда, уж дIаннйсъяра плайн хьаллаца йиш йолаш яц, хIана аьлча лаьтташ мегаргдараш лехадац. Цу цхьан ханна, со се хиннача областа цхьайолча районашка делаш да совхозаш хьалъе йоагIа дика лаьтташ».

Аре тахкарах, кердача боахамашта лаьрхIа лаьтташ хьакъоастадарах селла ма-дарра яьду аз целина ахара нулевой цикл Iалаьмате бокхха лоархIам болаш хиннадаь. Цох тийша яр аьхача лаьттани цу тIарча хургдолча дерригача вахарен кхоане.

3.

Хьалхарча целинни бIаьсти тайп-тайпара: дог гIоздоакхаш а, торжественни а, геттара чIоагIа низаш оарцагIдаха дезаш а, хала йолаш а дег чу йисар. Аре чIоагIа хIама хиннаяр. хьалхагIа тхона хийттачул а чIоагIагIа. Овлаш, саьрган санна чакхдийнна, бIаьшерашка илла бай низткъа мара нух ца латаш хиларах хинна Iац дувцаш дар. Дувцар сенах да аьлча, из да вайна массаза яхар санна йовзаш йола бIаьсти, казахстански целина тIа практически хулаш ца хиларах. Укхазарча климата башхало сенах латт аьлча, из латт Iана тIехьа цу сахьате ахка доалаш хиларах. ХIа аьнна лоа деша доаллаше йIовхал отт, май бетта догIаш нагахьа хилац, лаьтта сиха докъалу, цох кхертIо хул, хIаьта из аха шозза халагIа хул.

Массанахьа чIоагIа деэдаь, митингаш еш даьхар хьалхара боалаш. Хьалхара доакъаш кхы хIама новкъа ца эккхаш аьхар. Целина тIа массаза яраш санна яцар уж. Землемераша масса, нахьа тракторни бригадашта кулг ца тохаш иллача арен цхьатарра участкаш — ши километр йIаьхен километр шереи йола, вешта аьлча, хIарадар йиъ бIаь гектар дола доакъош дIаделар.

— Эсала-м дац дакъилгаш, го баькха моттиг-м шортта я! — бегаш бора трактористаша. — Мотор лота а бий доагор кхоачадаллалца нийсса дIаваха мара везац.

Бакъда, дукха ха ялалехьа тучадаьлар наст-наста сеца везилга: нохараш дIадахьа магацар трактораштa, хьоанагIалаш каглора, нохарий рамаш сетталора. Алхха «С-80» яхар санна йолча низболчоа мара магацар шийна тIехьа пхи корпус йола нух дIадахьа. ХIаьта лелаеш атта, яйга а йола «ДТ-54» а «НАТИ» а целинана кIезига низ болаш хилар. Массанахьа а нохараш тIара цхьацца а кхыметтел шишша хьоанагIалаш дIадоахар наха. Цо болх кIезигагIа байта ца Iеш, эрий дада лаьтташ ахара план а кхоачаш ца еш йисара кхерама тIатоссар.

Ялат дIадера керда аьха лаьтта кийчделга а атта дацар: аьхача лаьттанна массекхазза дисковани е, лапчати культиваторашца обработка е, дика макха баккха, хIаьта хий чудеттача катокашца IотоIаде дезар. Цул тIехьагIа мара араяхацар сеялкаш, хIаьта лаьтта ахараш ялат дIадераш юкъера юкъ диъ-пхе денал совгIа хила йиш яцар. Тхона ховра: из иштта ца хилча кха докъалургдолга а из дIадийча пайдана доацилга а.

Кустанайски областе ялат дIадувча се эггара хьалха ваха дагадоагIа сона. Цига, Тобол яхача станце, вера Н. С. Хрущев. Дукха ха ялалехьа йоккха совещани хилар, из йир Майкульски конезаводе, из а яр эрий дада лаьтташ оахаш. Конезавода директора кабинете гулбеннабар П. К. Пономаренко, со, парте Кустанайски обкома хьалхара секретарь И. П. Храмков, облисполкома председатель И. Г. Слажнев, Кустанайски конезавода директор М. Г. Моторико (хIанз Казахстана юрта боахама министр ва из), юрта боахама механизаци яра Еррригсоюзни института Iилмахой, кхыбола новкъостий. Дийцар дуккхача хIамаех дар, бакъда, хьалхарча аргIанна йийцар тIакIалтIара боакхкхача лаьттан тIаь проблема яр.

Дукха хало Iайшар оаха цунца, хIаьта маIан сенах латт аьлча, из латт моллагIдар санна дола лаьтта ахара кийчдаьча нохараша, пхьадаша хоадабаь бай чIоагIа боал, харжа кIийлен тIа кIалтабаькха цхьаккха дича Iобуллаш ца хиларах. Гоама а чIоама а уллаш хулар бай, гарзаш йолча тIаь лохерча лаьтто къайла а ца боаккхаш. Цу тайпарча кхайна дисковани е чоалхане дар. Совещани юкъагI а яькха, из деррига а миштад хьажар духьа цхьан тракторни бригаде дахар тхо.

Механизатораш сахьувзаш бар, гIулакх лерттIа дIадодацар, цар фуннагIа дарах боал бизза IотIакIалтIа балацар. Трактористашта дIатIавахар со, къамаьл де волавелар, хьаттар царна хетачох фу дича бакъахьа да укхаза, аьнна. ХIанз долаш дола нохараш пайдана дац, кхыдараш эш, аьнна жоп делар.

— МалагIаш?

— Оаха цох дувца дукха ха я, бакъда, хьабоалаш пайда бац! — аьлар царех цхьанне. — Сихха вIаштIехьдаккха деза ахвинтовойн винтовойн отвалаш йола нохараш арахецира.

Ала деза, гIулакхах кхийтта ваьлча Н. С. Хрущев цIенхаштта эгIаз а ваха Iилмахоех чIоаггIа бехкаш даха волавелар. Цу дешага хьалххагIе а хIана хьежадац? Ха маярий цу тайпара нохараш араецара заводаш тIаерзае? Де мел эшар дир, цхьа бутт боаллаше целина хьааха яьлар кердача нохарий хьалхара образецаш.

Бакъда, из бутт баьлча мара хиланзар. ХIаьта эрий даьда лаьтташ сухалбаь карадерзадеш латтар, гIулакх дагалаьццача темпаегIа дIадахийтара хIанз укх сахьата цхьа хIама де дезаш дар. Цхьан сарахьа, массаза а санна, мел мисел лаьтта аьхад, малагIа халонаш нийслу хар духьа совхозашка телефонаш етташ вар со. «Орджоникидзевский» яхача совхозе а телефон техар аз. Цун директор Ф. П. Кухтина аьлар гIулакхаш дика лел аьнна, бакъда, дехар дир дукхагIа запасной хьоаналгIаш дайта аьнна:

— Духхьал доагаш да-кх хьоаналгIаш... ХIаьта лаьтта даггара оахаш латт. Тханцига хьавола, хьайна бIаргагургда хьона.

Вай Iо мишта буж шун, аьнна хьттача цо аьлар:

— БоаггIача бесса. Ала хIама доацаш Iобулл.

ШоллагIча дийнахьа Iурра йоккхача группаца тхо «Орджоникидзевске» дахар. Тхоах хьакхийтар СССР совхозий министра заместитель С. В. Кальченко, хIаьта райцентре оаха тхоаех хьатехар эрий дада лаьтташ карадерзадара вола КПСС ЦК уполномоченни М. Г. Рогинец. Украннера, Днепропетровске со болх беш хиннача шерашка, парте Черниговски обкома хьалхара секретарь хиннача хана денз вовзар сона Михаил Георгиевич. Цу хапа денз сона бIаргавайнавацар из. хIаьта дагадоацаш тхоаш вIашагIкхетарах чIоагIа гIад а вахавар. Цул тIехьагIа, парте Кокчетавски обкома хьалхара секретарь волаш, хIаьта тIаккха Казахски ССР совхозий министр а юрта боахама министр а волаш цо кIезига къахьегами низи дIабаланзар эрий даьда лаьтташ карадерзадара.

«Орджоникидзевске» дIадолхача хана гучадаьлар цо, Михаил Георгиевича, «цхьа пайда боаца хIама» юкъедоаладаьлга а цо йоакхо е езача районашка эрий дада лаьтташ карадерзаделга толаме лелилга а. Кхашка бIаргадайна сурт безаме дар. Цхьаккха хIаман шек боацаш, йоагIаш йолча сухалца машинаш лелайора трактористаша, хIаьта нохараша нийса, дега тоам бу тата деш, эрий лаьтта оахар. Фуд бахьан?

— Аз ма-яхий, дош доацар да из! — велар Рогинец. — Оаха бай бола тIоа биткъига, эггара тIехнахьа уллар мара хьабаккхац. Гой шоана, пхьадаш инструкцех цхьайтта сантиметр кIоарга Iочуяхийта езача ворхI сантиметр мара яхийтац. Иштта бу болх.

Нийса дар. Укхаза мара зийнзар оаха, ерстача хьакхийна тIера цIока Iойоаккхаш санна, пхьадаша бай боалла биткъа тIоа хьахоада а беш «тха» кIал долаш харша кIийлен тIа Iобуллилга. Боккъонца аьлча, «упаковка» йора. Михаил Георгиевичах а совхозерча новкъостех а бехк баккха бийзар: цох хIама ца оалаш хIана Iийнаб?

— Цу тайпарча дош доацача хIамах гIар-тата айде куц хетанзар. Сона-м моттар наха шоашта дагадохаргда, из-м Iаяха говзал эшаш хIама а дац. — йоахар Рогинеца.

— Хьона дагадехад, — белгалдир аз, — бакъда, дицдалийта йиш яц эрий дада лаьтташ карадерзадеча берригга мохк бенилга, дукха къона нах болга. Опыто хьадаь пайдане мел дола хIама сихха дIадоаржаде деза. ХIаьта цхьайолча хана опыт йолчоа дагадохе а инструкце яхачун тIара нала бехктокхам шийна дIатIазаца вухьаргвац. Ишта дец из, Степан Васильевич?

— Нийса да, кхерабала а мег, — бакъдир Кальченкос.

— ТIаккха приказ тоха, бай тIаболча тIаьца хIама ца хулача моттигашка пхьадаш цхьайтта сантиметр а ца еш, ворхI сантиметр кIоаргье, аьнна.

— Таххане а ядергда аз цу тайпара приказ.

Юха доагIача хана никъ кхоачабаллалца Михаил Георгиевич бегаш беш витацар оаха: украинец массаза а гIийртав дерста хьакхий дулх сомагIа даккха, хIаьта Рогинеца диткъагIа тед, духхьашха гуш да цу тайпара хIама...

Цхьа ди даьлча парте Кустанайски обкома бюро хилар. Кхыча дешашца цхьана дийцар целина тIа наькъаш дара дош а. ДукхагIчарна хетачох автотранспорта лаьрхIа шоссейни наькъаш де дезар. Из маьха дозагIа, ха дукхагIа дIайодаш дале а, бакъда, дикагIа да гаьнарча перспективана лаьрхIа наькъий сеть юхьанца денз капитально а заманга хьежжа а дегIайоалаяра. Цунца цхьана узловой моттигашка йоккхий элеватораш хьалъелга дIадоладе лерхIар. Цхьабакъда, Н. С. Хрущевна бакъаха хетар массехк узкоколейни машинникъ биллача, царна глубинкашкара ялат хьатIакхахьа йиш а я, йоахар цо. Цу идеяна дукхьалара цхьаккха тайпа аргументаш теркал янзар. Иштта хьабир Кустанай — Урицкое яха узкоколейка, цул тIехьагIа — Есиль — Тургай а. Из гIалат дар, шаккхе никъ ялат дIаозара хьалхагIа лийрххIача тайпара лоархIам болаш хиланзар, хIаьта дукха ха ялалехьа уж дIа а даьхар.

Из факт аз йоалаяц партийни, паччахьалкхен деятель цхьатарра дорожник, экономист, инженер, кхывар хиланза варгвац алар духьа. А, бакъда, юкъара дегIаахара законаш кхетадеш хила веза, цо коггIортилга е еза хоадам боллаш йолча Iилмани практически знанеех. ХIаьта, фуннагIа дале а, сага балха деррига доакъой цаI мара вовцеи цунна духьала саг вала йиш йоацаш волеи авторитет шийх лархIа йиш йолаш а вац.

Вай ханара экономика, политика, общественни вахар низ бола коллективни хьаькъал мара лоархIалургдоацаш иззал чIоагIа чоалхане да. Специалисташа, Iилмахоша яхачунга ладувгIа деза, алхха цхьан лостамагIа е цхьан школагIа болчар яхачунга дийгIа а ца Iеш, «дехьа е сихьа тувсавалар» дIадаккхар духьа, сихха а уйла ца еш а нийю волевой решенеш тIа ца нийра халкъаца дагавувла ха деза, къаьстта кхераме я уж дувцар бIарчча географически регион массе оагIорахьара боахама, социально-культурни караерзаярах, цига лелаеча йIаьххача политиках, гаьнна дIахьалхашкахьа хьажа харах хилча.

Кустанаера ваьнна массанахьа ялат дIадувш леттача целинни областашка, районашка, совхозашка вахар со.

Есили Атбасари яхача станцешка даьллар, мадарра аьлча, туржаI дар. Хьакхоачача мовхьий дукхалга диллача вIалла гаргга а яцар пропускной торонаш. БIарг дIа ма-кхоачча гонахьа уллаш шаьра аре а йолаш зIамига станци из яле а Есилах цу хана а оалар целина коанаIараш, аьле. Дукха мовхьаш хьакхоачар Атбасар яхача районни центре а. Къаьнача, дом болаш йолча, дерригача михашта хьайийлла уллача лохига цIеноша а ледара гаьнаш а йолча городилго хьатIаэцар ший целинни боахамашта лаьрхIа хинна ца Iеш, смежни кхаь района а лаьрхIа йола техника, хьу, цемент, цIеной оатхалаш, кхай тIара вагончикаш, кхача, товараш тIадола эшелонаш. Эшелонаш Iойоссаяра оарцагIбаьхабар городоке мел баха нах.

Парте райкома бюро членаш, райисполкома болхлой, комсомольски активисташ дийнахь а бус а станце дежурнеш болаш хулар — поездашта накъаухар, мовхьаш тIера Iодахарга хьежар, нах тIаийбора, укхаза бахача наьха цIеношка уж ханна дIатарбе гIертар. ДIатарбе гIертар аз ях керда хьатIабаьхнараш укхаза цхьа минута а яккха безам боацаш хиннадаь. Уж сихагIа шоаш кхача безача дIанкхача гIертар, наьха гIара-тата юкъе цар «Мариновский»! «Атбасарский»! «Днепропетровский»! «Бауманский»! яхаш шоай совхозий цIераш хьакхайкайора. Хьалхара отрядаш совхозашка дIаяхийтай, хIаьта уж цига лаьтта оахаш, ялат дIадувш, хьатIабоагIаргболчарна чуIе гIирсаш деш я, хIаьта чуIе фусамаш кийчъяьллалца керда хьатIабаьхкачарна цига де хIама дац. яхаш дехар де, уж дIакхетабе безар. Иштта дIакхетабора хиш хIанз Iаьржа даьхкад. дIадаха кхераме да, яхаш. Мел дукха бахьанаш увттадича а хIама хилацар. Дуккха вIашагIкхийттача наха тIагIолла хьалъайдаь «Даешь совхоз!», «Даешь целину!» яха плакаташ хулар.

Атбасар санна, Ишима аьтта берда йисте ухкача боахамашка, техникеи нахи тракторни маршрутегIа а автоколоннашца а дIаухийтар. Бакъда, хиво йийкъача аьрдехьарча берда оагIорахьа уллача района ах даькъана лаьрхIа техника, хий Iаьржа дарах, дIа ца йохьийташ латтар. Цунга болх ца байтар вIаштIехьа дацар, хIаьта районни Iаьдалаша лаьрхIар аьтта берда тIа ухкача колхозашка, совхозашка, МТС-ашка ханна цу техникага болх байта. Бакъда, тракторни цхьа колонна цIаьхха яйна дIаьлар.

Из решени тIаийцалга хайнача тракторни бригада бригадира, оарц даькха бийсан ший новкъостий гIовтта а баь, трактораш дIайингай. Уж кагийнах комсомольски путевкех «Красная заря» яхача колхозе болхаш хиннаб шоаш хьабоагIаше бригада вIашагIъелла хиннай цар. хIаьта шоашца хьайоалаяьяр шоай машинаш. «Байддачарна» тIехьа вахар райкома секретарь Макарин Василий Филиппович. Ишима берда йисте цунна бIаргаийра тракторашн цхьаьнъа латташ вола Чекалин Владимири.

— Мичаб шоашта дагадехар деш бола вожаш?

— Укх сахьате хьабоагIаргба.

— Хьан бокъо еннай шоана шоай безам бар де?

— Фуд оаха ца хоатташ даьр... Хьанна лаьрхIа я трактораш? «Красная заря» яхача колхоза. Шоаш бе беззача эрий даьда лаьтташ оахаш болх бергба цар. Хил дIехьдовла моттиг тхона корайоагIаргья!

Бригадир юхаваккха секретарь мел чIоагIа гIортарах вож тIехьашка воалаш вацар. Цу ханна берда йисте хьатIабаьхкар вож механизатораш, царна юкъе гуш яр цигарча боккхийча наьха кIай можамаш. Къувсаш дар хезачул тIехьагIа цхьа воккха саг Макарингахьа дIавийрзар:

— Ай, ва секретарь, зIамигача сагага хIана лув хьо? Хье бехке ма-вий хьо! Машинаш хьалхагIа дIа хIана яхийтац Iа? Хацарий хьона доккха лоа диллача хий чIоагIа Iаьржа доагIаргдолга.

Казахаша кагийча нахага дIахьекхай хий тIехига дола моттиг, цига Ишима кхертIой чIоагIа бух ба, аьннад. Дукха ха ялалехьа трактористаша аьрдехьарча берда тIа яьхар машинаш. Цу дийннахье а колхозе болх бе йолаелар уж. Царна тIеххьа хий тIехига долча цу моттиге гIолла аьрдехьарча берда оагIорахьа ухкача «Днепропетровский», «Мариновский», «Бауманский» совхозашка дIайингар техника.

Кхыметтел цох сона дувцача хана а сатем байна, сахьувзаш вар Василий Филиппович: фуннагIа дувце а, бакъда, из кхераме гIулакх дар. Сагага хьатта хIама ца хиларо эгIаза кхувлар из. Цхьабакъда лаьрхIар кхоачашде гIортар, хIамах сакхувш хилар, денал дар укхаза. ДагадоххарагIа аьлча, «байдарашца» из хIама нийсденначул тIехьагIа цу моттиге аьрда оагIорахьарча бердага бода никъ биллар. Атбасаре бахача наха хи тIа даьхар деррига шоай лодкаш. Цу лодкех хьайир ши паром, царна тIагIолла бIарччача бIаьстии аьхкии аьрда оагIорахьарча берда тIа дехьабаьхар нах, машинаш, доагор, кхача. Из а дар боккъонца фронте санна хIамах сакхера масал. ХIаьта цу шерашка эрий даьда лаьтташ карадерзадеча уж санна масалаш геттара дукха бIаргадайна хиларах царех дерригнех дувцалургдац.

Атбасарера Макаринца цхьана дIадахар тхо. Тхо сихадацар, цхьан боахамера вокх боахаме, бригадера бригаде долхар. Казахски аре бIаьсти эггара хьалха бIаргагуш вар со, хIаьта цунца безам буаш а вар... Ма-паргIата аре яр! Хетаргахьа, хьал а баьнна чубузача юкъа укхаза малх а кIаьдлу хургба. БIаьстанара аре дуккхача тайпарча басараша тийрдаьккхаяр. Сийна дар даьржа хиш. Малхо къегаеш яр хоза хьаж йоагIа керда баьцаш. Тюльпанаш дар тIадаьнна. Цу ерригача баьццарча ара дIа мел хьежача ухкар эггара хьалха аьхача лаьттан Iаьржа чIегилгаш.

Цхьабакъда, цу дикача, малх хьежача дийнахьа сатем боабеш йола цхьа уйла дагалаттар сона. Кхашкарча балхашка хьежаш аз зийнадар керда аьхача лаьттан чеIгилгаш тIа цхьаннахьа а хIама дIа ца ювлга. дIаювш хиннараш хьалхагIа аьха лаьтташ мара дацар. Шоайцига даим иштта хиннад, яхаш дуккхача хана цига бахача наха дийцар дагаухар: шоллагIча шера мара ялат дIадувш хиннадац. Хаттараш де сихлацар со, алхха цхьан бригаде мара хьатIаевначунга а ца хоатташ, моттигерча трактористага хьаттар:

— Керда аьхача лаьттан тIа хIамаш дIа маца юврга оаш? Июне?

— Июне хьан дIаюв? — цецваьлар из. — Из даьчох тханцига беларгбар. Тханцига иштта оал: июнь хьатIаккхачабий — хьаштдале дIаде, деце — дита.

Атбасаре юхадолхаш Василий Филиппович йистхулаш вацар.

— Доклад е еза ха хьатIакхаьча яц-хьогI? — хаьттар аз.

— Фу доклад ергья? Деррига хьайна бIарга ма-дайрий хьона...

Гучадаьлар, укх бIаьсти ялат дIаде Атбасарски районе дага ца хиннилга. ХIана? Макарина духтIаваьккхар. Эрий даьдача керда аьхача лаьтташ тIа цIаккха а шоллагIча бIаьсти мара ялат дIадувш хиннадац, хIана аьлча из тIехьа оахаш хиннада, июнь беттал хьалхагIа оахаш хиннадац. ТIехьа хIана, оахаш хиннад?

Из ха хьатIаккхачалца ахархо ялат дIадувш хиннадаь. Цхьатарра ши болх беш ялат дIаде а лаьтта аха а вIаштIехьдоалаш хиннадац цун. ХIаьта аьхача эрий иллача лаьттанга аргIа дIакхаьчача, из дIаде эшаш а хиннадац. Кердача бIаьстанга хьежаш хиннад лаьтта, цул тIехьагIа мара цо хьалхара массаза яхар санна, дика хьувкъам луш хиннабац. Цигара хьайоагIаш яр къаьнара традицеш, чIоагIденна дIаэтта хетараш, къаенна предрассудкаш. Атбасарцаша йIаьххача хана фу дича бакъахьа дар-хьогI яхаш уйла а яь, хьалхарча шера хIама дIа ца е лаьрхIар.

Белгалдаккха дезаш ва со, цу хьакъехьа хьалхагIа дукха дийца хинна хилар. Аз хьалхагIа боккхийча Iилмахоща консультацеш яьяр, Iалаьмате дукхача материалашка, дуккхача хана денз эрий даьда лаьтташ тахка йолаеннача экспедицей данешка хьажа вийзар. ХIаьта цох аз тIехьагIо дувцаргда. ХьатIадоагIача, 1955 шера хургболча хьувкъама лаьрхIа нюнь бетта мамогга дукхагIа лаьтта аха лерхIаш дар тхо, хIана аьлча тIехьдалийта аьхки е гурахьа эрий илла лаьтта а зябь а ахар, нюнь бетта хIама дIаювр санна мара де доагIаш дац. Из иштта долга хьахьекха дар Iилмахоша, тIаийцадар тха планашка. Бакъда, эрий илла лаьтта хьалха яхача бIаьсти аьхадар оаха апрели майи бетташка, хьатIадоагIача шерарча хьувкъама а ца оахаш укх шерарчоа лаьрхIа.

Нах дIакхетабе безаш бар. ХIаране ший уйла еш, йист ца хулаш городе дIакхаьчар, Макаринаца цхьана цун цIагIа пхьер диар. Цун сесага Феодосья Кузьминичнас яьча, сона дукха езача пельменещца, ши рюмка мелар: цаI — целина толаме дIайолаяра, шоллагIьяр — фусам-нана могаш-маьрша хилара хьамара. Цу сарахьа дуккха тайп-тайпара хаттараш дора Василий Филипповича:

— Алал, хьо бокъонца тешаш вий тха краях ялат доаккха мехка йоккхагIа йола моттиг хургхиларах?

— Хьо хIанз а шек волаш ва?

— ЧIоагIа хала карадоагIа вайна ер лаьтта...

— Тийша ца Iеш, Василий Филиппович, аз доккхал а ду цу гIуллакхаца се бувзам болаш хиларах.

Дика кхетар со цу сагах, довзар цунгара хьал. Балхий масштаб наьха санна хувцаеннача хана, ца хийцача нийсагIа хургба аьнна оаха юхебитача къаьнача моттигерча болхлоех цаI вар из. ХIаьта тхо гIалат а даьннадацар. Йоккхийча событеша юхьанца кIезиг-дукха бохабаь хьовзабир уж. Ишта вар Макарин а — эггара халагIча лохехьарча партийни балха керттера мухь бахьаш болча сийлахь-боккхача къахьегамхоех, эзараш болча райкомий секретарех цаI. Вахаш а къахьега а вар из эггара сатийнагIа йолча, гаьнарча, маьлхо йоагаьча ара уллача городоке, хIаьта из вахар шорттига, цхьан боарамагIа дIадодар. Цхьабакъда, хьатIакхаьчар 1954 шу, целинни гIулакхий эпицентре, берригача мехка бIарг тIаоттача хьале нийсъелар городок. Доллача хIаман духтIаваьнначул тIехьагIа, кердача гIулакхах кIоаргга теша а ший таланта берригача боккхача низаца тIаверза а йиш хулийташ, селлара чIоагIа ахархочун гIулакхах сакхувш, хьакъал долаш а саг вар Макарин.

Iуйрийна аз дехарах райкоме цо гулбир совхозий директораш А. В. Заудалов, И. Г. Лихобаба, Г. Я. Тутиков, цига вера райисполкома председатель С. К. Галущак, цун заместитель Кайсарин Рахим, кхыбола новкъостий. ЦIаькха деррига дийцар оаха, массанега теркам тIабахийта ладийгIар аз, хIаьта дош хаддаш аьлар:

— Дика болх ба доккхача гIулакхага массе оагIорахьара, сих ца луш шо хьожаш. Бакъда, хьадувла, къувсар сенах да хьожаргда вай. Оалаш ма-хиллара, из тIах аьнна вале а, могаргдарий мужгечоа - единоличника, хIанз вайна могача тайпара сиха, эрий илла лаьтта кийчде? Маггане а могаргдацар! Дахчан нохарца е геттара гIулакх тоаделча бункеровски нохарца май бетта ший лаьттан чIегилг аха могаргдар цунна, бакъда дIахо из кийчде вIалла хIама хиннаяц цунга. Цудухьа шера а кхы дукхагIа а ваьгIав маьлхо, хиво, шелало бай бохабарга хьежаш. Цу мужгечунца нийсдала дезаш, цун къахьа а ца воалаш а Iоаль опыт хьаэца езаш да вай? Сона хетаргахьа, дац. ХIанзарча техникаца шин-кхаь дийнахьа

цплкдтжбш тжбшр тжб тжбк

аьха улла эрий илла лаьтта кIаьдде, цамцадаккха, фу дIадера кийчде йиш я вай. ХIаьта цо шерре а хьийга къа юхаметтаоттаде йиш я. ХIанз къоастаде оаш. шоай фу дича бакъахьа хургда.

— Фуд цига къоастаде дезаш? Аз дувца дукха ха я — ялат дIаде деза! — сихвенна аьлар Заудалова.

— ДIаде хIьата.

— Гой хьона... Тхога дIа ца дуйташ а мукъабехкаш а хIама дац, бакъда йоах: хьажалаш, гIалат ма-довлда шо, укхазара мичад шо, ер лаьтта довзац шоана. Укхаза-м безам бале а беце а шекваргва.

— Укх шера мел аьхача лаьттан тIа ялат дIадуврга, — тешам белар Макарина.—

Тхо тешадир Iа. Хетаргахьа, тхоай хьакъалал тIехдала гIийртад тхо.

— Дика да-кх хIаьта. Цхьабакъда, цхьаькха хIама теркал делаш, — тIатIехар аз. — Укхаза йоалаьраш, оалаш ма-хиллара, агрономически технически аргументаш яр, хIаьта деша политически оагIонах хIама аланзар. ХIаьта а эрий иллача лаьтан тIа хIанз ялат дIаде йиш хилар теркалдаь ца Iеш, бакъда дIаденза дарг ца хилар а теркалде доагIа. Из алхха экономически динза даргдоацар хинна Iац, из политика гIулакх а да. Дерригача дуненна цIаькха а дIаховлда вайна, коммунисташта, лоаццача хана доккхий декхараш кхоачашде могилга. ХIаьта цул совгIа сага сакхетамга диллача а лоархIаме да укх шерре а хIара целинника ший къахьегамах хьахинна бермат бIаргадовр.

4.

Цкъаза хоатт: эрий дада лаьтташ оахилга эггара хьалха дагадехар малав? Из хаттар ше нийса оттадаьдац аьнна хет сона, вай партенен халкъан карагIдаьнна тIехдаьнна доккха хIама моллагIа цхьан сага «чудоссарагIен» лоIамагIен хинна хIама из хилар лархIа гIертара маIан доалл цунах.

Эрий улла лаьтта ахар — из я Коммунистически парте сийлахь-йоккха идея, хIаьта из чакхъяккхаро новкъостал даьд, нагахьа санна исторически категорешца уйла йича, вахар доацаш, эрий яьда, цхьабакъда беркате мехка малхбоалехьара аренаш цу сахьате хIана ягIац аьнна дегIаена экономикен лакха культурен йола край а яь дIаоттаяра.

Ховш да, европейски Россера мустбенна ахархой Казахстана, Малхбузехьарча СибарегIен, Гаьнарча Малхбоален шеррача аренашка дIаяхача бIаьшерене а тIехьа баха ахнйта болабаь хилар. Цхьабакъда, из болх къаьстта сихбеннаб Сийлахь-боккха транссибирски машинникъ хьахиларца. Цхьабакъда ништта ховш да, цунах хиннар фуд а. Паччахьа Россера даькъаза баьнна, лаьтташ доаца, меца ахархой шоай дезалащца цхьана сихбенна малхбоаленгахьа, «сатувсача» мехка дIааха болабеннаб, цига лаьттен ирази корадарга чIоагIа догдоахаш. ТIанкI аьнна хьалйизача товарни вагонашка а хувшаш, вордашцеи гIудалкхащцеи нхаб. БIаьха, хала никъ, моцал, лазараш ла ца а могаш эзараш переселенцаш бовш хинаб наькъа болхаш. Цу драматически эпопеях дола Iалаьмате дукха тешалаш юхедитад вайна исторе. Хьадагадохаргда вай, масала, «Переселенца валар» яха художника С. В. Иванова дилла сурт. Наькъа водаш, эрий ара, ше лаьрхIача дIа ца кхоачаш веннав дезал кхоабаш хинна да-ахархо. Фу хургда жеръяьннача сесагах, берех? Дог лазадоакхача цу хаттара уйла а еш латт вай массаза а цу цIи хезача сурта хьалхашка.

Цхьабакъда, нух тIакхачанза йолча моттигашка маьрша дIакхаьчараш а йиш еха хиннаб. Лирача къовсаме цаI цхьаь волаш духьала ийттаб уж акхача, бирсача аренна. ЧуIе йоаца моттиг, доацан наькъаш, хий, цхьаннахьар а а цхьаккха тайпа новкъостал. ТIехьадийза дахчан нух, цхьа наггахьа йолча хана аьшка нух а долаш йола гIоарал дайна говрг — из яр ерригa а «техника».

Революци ялалехьарча хана «эрий дада лаьтташ карадерзадар» халкъа бокъонца бола бала а хинна дIаэттадар. Паччахьа Iаьдалаш переселенцащца дог доацаш, адамал доацаш хиларах доржалца яздаьд А. П. Чехова, В. Г. Короленкос, Г. И. Успенске. «Переселенцаш болча ахар» яхача ший очеркаш тIа цхьан хуторе шийна бIаргадайна массанахьара дар санна дола сурт диллад Успенский Глеба:

«ВIашка оттаьча торфа е къохьарга йоккхий йоаца кучкилгаш дагайохнйташ долча, нийс-нийсденнача дIахьа а кхийса латтача гувлагаша кIезиг-дукха а хетадалийтац цига саг ма вахий аьна; са доалла адам бIаргагац цхьаь цхьаннахьа, вIалла а цхьаккха тайпа а торо яц укхаза нах боахалург ма бий аьнна хетадалара. Цхьабакъда, баха-м бах...»

Белгалдоаккхаргда аз, цу тайпара «Iаьржа гувнаш» — нах чубаьха толаш еха юхейиса хIамаш — цхьаццанахьа шаьрача ара кхы а нийсъеннай вайна, хIаьта цар массаза а гIайгIа дег чу йоссайора эрий ара юххьанца баха хийшарий саготача кхела хьакъехьа.

Низ ца кхоачаш дола вахара хьалаш лоа ца а деле, ахархой иддаб, Россе, Укране, Белоруссе юха дIаихаб— кхы кIезигагIа хало йоацача кхела духьала. Паччахьа правительства переселенций хьакъехьа лелаяьча политикана дорха вий кхайкаьй В. И. Ленина. Цо яздаьд: «Россе юхаухаш латт къе нах, эггара даькъазагIа бараш, доллача хIамах баьннеи дорхбеннеи. Лаьттан дош геттара ирденна хинна хила дезаш дар СибарегIа бIаьш эзараш переселенцаш дIатарбара правительство ший низ кхоачар деш йоллашехьа а из вIаштIехьа ца даларах...» Цхьаькха статья тIа: «Юхаухача переселенций цу йоккхача талгIено хьахьокх СибарегIа дIабахар духьа шоай деррига цIенош дехкача, хIаьта хIанз юхебисача боахамах бехан къийбеннеи болаш СибарегIара юхабахканза ца боалаш болча ахархой де хIама доацача боалаш къийбалар, хIалак хилар, миска биса хилар».

Правительства леладу гIулакхаш фуннагIа даь а бехказа даха, Iазап эзача халкъа Iалаьмате дукха адам малхбузехьара малхбоаленгахьа дIаухаши юхаухаши леларах бIарзденна са кIаьдде а гIерташ, бIарчча теори дагалаьцай буржуазни тохкамхоша, доллача хIаманна бехке дараш... малхбоалехьара эрий арара лаьтташ шоаш да яхаш. Цар яздаьд, уж лаьтташ беркат лургдолаш дац, хIаьта шоай Iалама башхалонаш бахьан долаш цIаккха а пайда эцалургболаш а дац. ХIаьта а, бIаьш шерашка беркат чуIоадеш яьдача йIаьхийча, саго кулг тоханза яьдача аренех бийтта мотт из хинна хилар ца ховш мала вар Россе?

«Укхазара лаьтта ялат, баьцадараш хургдолаш, доахан кхаба йиш йолаш да, — яхаш яздаьд СибарегIенахи Къилбаседен Казахстанахи «СибарегIен чертежни книжка» автора С. У. Ремезова XVIII бIаьшерене а тIехьа. Харц Iилмахоша дагалийцараш бег а доахаш, В. И. Ленина цIкъа санна дуккхаза а яькад: «Кхы а да мукъа лаьтташ... тIакIалтIатоха дезаш дола башха-дика лаьтташ!» Цун балхашкара, сочиненеш гуллама 16-ча тома тIара, 229 оагIо тIара, тамашийна кIоарга баькха вем корабаьб сона, Владимир Ильича белгалдаьккхад, уж лаьтташ «техника сеца латтанза ца йоалача кхоачаеча, баха нах бокъо йовча, боадоне, энжеле, низ боацача кхоачабеча боахам лелабара **общественни** хьисапий... бахьанегIа миссел, Iалама башхалоний... бахьанегIа» уж лаьтташ мегаргдоацаш ца хилар.

Октябрьски революце юрта боахама «общественни хьисапаш» овлангара денз хийца а хийца, цу тайппара хьалаш хьахилийтад кердача лаьттаех массе метте — Малхбузен СибарегIен Къилбаседен Казахстанеи, Поволжье а Къилбаседа Кавказе а, Урале. Гаьнарча Малхбоалене — пайда эцара. 1940 шера мехка хIамаш дIаювш хинна лаьтташ 1913 шераца нийсдича 32,4 миллион гектар дукхагIа хилар. СССР Лаьттан запасаш караерзаяра дIахора хан-юкъ дIайолаелар 50-гIа шераш юкъенхаьчача хана. Духхьал цу хана вIашагIа дувзаделар эрий дадача лаьтташ тIара данкханза ца а доалаш саггота ялат доакххилгеи из исторически декхар кхоачашдара реальни торои.

Кердача лаьтташта шерра наступлени йолае парти кийчлуш йола дукха ха яр. 20-гIа шераш чакхдоалача хана а тIехьа дунен тIа дIахеза цIи йолаш волча Iилмахочо Н. М. Тулайкова, боккха механизированни боахам хьабарца эрий дада лаьтташ карадерзадара перспектива хьаеллаенна хилар шаьра бIарга а дайна, эггара хьалхара Iилман экспедици вIашагIтехай мехка малхбоаленера карадерзаде мегаргдола лаьтташ бокъонца хьагучадахара. Экспедице толам баларах яздаьд цо статьяш тIен ВКП(б) ЦК-ага дахьийтача докладной записка тIен. 1930 шера ВКП(б) XVI съездо — цига, дагадоххарах аргда вай, парте члена кандидаталла дIаийцав Тулайков — дийцад мехка Малхбоалехьарча районашка ялата боахам шербарах дола дош. ЦК-а юртбоахама отдело кийчъяьча «Колхозни болами юрта боахам айбари» яхача доклада тIа ма-ярра хьахьекхаяр парте позици. Ер да из теркам тIаозаши хургдар гуши оттадаь документ:

«...КIа а нийца гIоргда вай кхы цул маьхегIа йола культура тIаяргIоацачеи тракторах деннеи бийсаннеи 24 сахьата пайда эца йиш хургйолчеи. ВКП(б) кердача кандидата профессора Тулайкова, йокъал увттача лаьтташ леладе дунен тIа эггара дикагIа ховрех цхьанне даьча лоархIамегIа, Казахстанера 50 миллион гектарагара 55 миллион гектарага кхаччалца дола лаьтташ хIамаш дIаера пайдана лархIа мегаргдолаш да, царех 36 миллион гектар гаргга дараш оагIув СибарегIенахи Уралахи хьакхийттача къилбаседехьарча округашка да: Актюбински, Кустанайски, Петропавловски, Акмолински, Павлодарски, Семипалатински. Укхаза аха мегаргдолча дерригача лаьттаех 5 процент мара дIалацац дIадийнача кIиво.

Мишта кхоачашде дага да вай из декхар? Теркалде деза, кIин декхар нах геттара нийлха бахача районашка, тракторахи комбайнахи эффективность дукхагIа йолаш пайда эца йиш хулийтаргйолаш рельеф йолча районашка кхоачашде вай дезаргхилар... Из декхар кхоачашдара дукха совгIа-эшашагIа боацаш 700 эзар — 1 миллион говра низ эш кхы тIа а кIа дIадера 20 — 25 миллион гектар караерзаеш. Из вайга дулургдолаши де дезаши да!

Из декхар кхоачашдеча хана цун керттера организационни маIан сенах латт аьлча, из латт, нахи хьайбаши цига кIезигагIа хургдолча тайпара, нагахьа санна ялат ца хулаш диса моттиг нийслой, укхаза йоккхий запасаш лелаянза даргдоацача воаш кхоачадергдоацаш из кхоачашдарах. Дерригача балхашта механизаци ярал совгIа, укхаза теркалданза даргдац хIара трактора, хIара машина, хIара сага бизза мухь тIабилла безаш хилар. Цхьан саго 200 гектар лелае езаш хилар теркалде доагIа».

Уж предложенеш парте съездо тIаийцаяр, халкъо хьал а лаьца къоабалъяьяр. Эрий дада лаьтташ карадерзаданза дарг ца хиларах цу хана дукха яздора центральнии моттигерчеи газеташа. СССР лаьтта леладара Наркомат эггара хьалхара ялатий совхозаш еха йолаелар Казахстанеи СибарегIен, хIаьта цар опыто новкъостал дир вайна эрий дадача лаьтташта тIехьагIо шерра наступлени йолаеча хана. Геттара дика кхетадеш да, бакъдар аьлча, кхоачам хиллал техника цу шерашка яьссача аренашка лалла йиш йолаш вай мохк ца хиннилга. ХIаьта цул тIехьагIа тIом ма болабеларий. Цхьабакъда баьши ардаши долаш дада лаьтташ шерра карадерзадара идея яланзар. Целина ше санна, яхаш яр из, ший сахьат хьатIаоттарга хьежаш мара йоацаш.

1974 шера Алма-Ате, эрий дада лаьтташ карадерзадаь 20 шу дизара хетаяьча торжественни заседане къамаьл деш, аз белгалдаьккхар, исторически событей, йоккхийча политически решеней бокъонца бола лоархIам, массаза а яхар мо, тIехьагIа мара, де лерхIараши хьахиннараши вIаши нийсде, цу событешен решенешен уж яле а кхыяле а йолча вахара оагIошта бокъонца еча воздействе мах бе йиш йолча хана мара, ма аьлла а, цу сахьате хьагучабоалаш ца хилар. Исторически юкъо, лоадамбоацараши совдараши кIезигагIа зелургдолча а доахаш, цу тайппара йиш хулийт керттердар, лардердар дикагIа, шаьрагIа бIаргаго. ХIаьта керттердар, нагахьа санна эрий дада лаьтташ карадерзаделга теркалдича, сенах латт аьлча, из латт, 1954 шера парте Iалаьмате лоархIамен актуальнии халкъбоахама декхар хьалхашка оттадаь хиларах. ТIаккха из керттердар цу хана советски наха дика кхетадора, царна дика холора.

Белгтала, хьадагадоха вай 50-гIа шераш доладеннача юххье хинна хьал. Ялатийцара гIулакх чIоагIа аьрдагIа дар цу шерашка. Мехко ялатий юкъера хьувкъам цхьан гектара тIа 9 центнерал дукхагIа лакхлацар. 1953 шера 31 миллион тоннал кIеззига дукхагIа кийчдаьдар ялат, хIаьта гIулакхашка дIадахийтар 32 миллион тонн дар. Цхьадолча даькъе паччахьалкхен резерваех пайда эца бийзар вай цу хана.

Цу хьала кIалхара довлар духьа эггара доккхагIа, хоадамболлаш дола, хIаьта иштта къаьстта лоархIаме, сихха гIулакхаш чакхдаха дезар. Цу хьалашка парте, лаьтта леладеча къаьнача районашка хьувкъам лакхбара еш йола уйла кIезиг ца а еш, эггара хьалха а даькха дIаоттадир дIадув лаьтташ тоъал дукхеи сихеи шердара декхар. ХIаьта из малхбоалехьа эрий дадача лаьттай чотах мара дулургдолаш дацар.

Къаьстта белгалдаккха безам ба са: дIадув лаьтташ шерделга дукхала меттел, дикала а бустам болаш дар. Мехка ялат нийша Iацар, цунна вIалла а кхоачам боацаш яр эггара маьхегIа йола кхачан культура — кIа. ХIаьта из дулалургдолаш дараш чIоагIачеи низ болчеи сортех дола тIехдика кIа кхеде йиш йолаш дола эрий даьда лаьтташ мара дацар. Нагахьа санна аьттув баьлча, мехка ялата балансана овлангара, аз-м аргдар, революционни хувцам булургбар.

Тахан, дукха ха яьнначул тIехьагIа хьахиннараш гучахьа а долаш, долла хIама шеко йоацаш долча хана, кхыметтел цецвала а мегаргва: эрий даьда лаьтташ карадерзадара духьала бараш мишта нийсбеннаб? ХIаьта а уж болаш хиннаб. Вешта, бокъонца духьала бараш аьлча — чIоагIагIа бараш, кхыметтел эрий дада лаьтташ хьоахадича а ца дезаш хиннараш — ба ала мегаргдараш дукха ца говш хьахиннача антипартийни группа доакъошхой мара бац. Цхьаккха дича а цу нахаца дIахьекхабе йиш йолаш бац вожаш — дуках-денах ца кхеташ хиннараш, цIенача дег тIара шеко йолаш е сов лоралуш хиннараш. Уж духхьал бакъдарашцеи лоархIамащцеи тешабе гIертар тхо. Цар позицеца, оалаш ма-дарра, къа долаш хIама дацар. Доккхийча гIулакхашкара унахцIена шеконаш кхыметтел хиланза яргйоацаш а я — тIехьа а духьала а дола эзараш оза, долла хIама зIаммигачарга дIакхаччалца лархIа, сихен тешшамен котало, алхха котало йоаккхаргйолаш кийчъе еза операци.

(ДIахододар 4-ча оагIо тIа).

ЦЕЛИНА

(ДIахододар. Долалур 2-чен 3-чен оагIош тIа).

Массе тайпара шеконаш хилара дола бахьанаш кIезига дацар. Хьаэцаргья вай алхха Iалама — климатически, лаьтта леладара — фактораш. Ховш ма-дарра, дукха кхы мехкаш санна боацаш, белггала аьлча, юрта боахам лелабара хьалаш тIех дикачарна гаргга долаш йола США санна боацаш, вай мохк дукхагIча даькъе лаьтта леладара кхераме йолча зоне ба. ТIаккха, из ишта хинначул тIехьагIа цу факторах хулаш дар дукха сомде, кхы а дукхагIа Iалама мукъагIа ваха хьашт дарий, керда, шоай масштабашка диллача Iалаьмате йоккхий, цхьаболча специалисташта хетачох, лаьтта вIалла лела а дулургдоаца юртбоахама районаш хьаярца? Геттара чIоагIа йокъал увттача, маьлхо йоагаяьча, шера 200 тIех яьлча а 300 миллиметр мара йоачан ца хулача аренашка итташ миллионаш гектараш тIа дIаде дезаш мадарий кIа.

Цудухьа селлара ма-дарра дувцар цу хана масштабашка диллача Iалаьмате доккха гIулакх. Цу деношка йийцар сона К. Е. Ворошиловца ювзаенна хинна цхьа эпизод. Массаза а санна юрта районашка вахачара цIавена хиннав из. Саготдеш, дукха хIама ца эшаш бохам баьнна а волаш венав из. Эрий дада лаьтташ ахарах дола дош дувцаш латтилга а хайна, цунна Iалаьмате дукха ахча, низ, техника эшаргйолга кхета а деш, гIайгIане а ваха аьннад цо:

— ХIаьта смоленски юрташка-м хIанз а цхьацца-йолча моттигашка шоаш дукъа а боахкаш оах лаьтта.

Бакъда из, атта боацаш хоржам бар партена хьалхашка лаьттар. ТIом чакхбаьнна нийслагIа шу мара дацар. Цо яь човнаш цу хана а цIий ухаш яр. Фашисташа йоагаяьи йохаяьи 70 эзар юрт яр, бокъонца хIалакъяьи яйхаи 98 эзар колхоз, 1876 совхоз яр, дIадигадар 17 миллион бежан, 7 миллион говр. ХIаьта дIалувцанза йиса хинна районаш йийцача, цига а овлангара дениз бухъяьккхаяр массе меттера МТС-ий, совхозий, колхозий материальни база. Дукхача шерашка болх баь тишъенна яр техника, кхаш тесса дита дар. ХIаьта эггара унзарагIа дар: цхьанна а метте тоъаш бацар нах — тIем тIа лийгабар милилонаш трактористаш, комбайнераш, шофераш, механикаш, техникаш, инженераш, агрономаш.

ТIом хьалехьа хинна юртбоахама производства боарам Iалаьмате боккха низ тIабахийтарах цу ханалe юхаметтаоттабаьбар. Цхьабакъда, юрт дIахо а новкъостал эшаш яр, бахача наха тIатIа дукхагIа эшаш йолча кхачан продукташца кхоачам бацар юрта боахамо, хIаьта промышленноста — бедалца.

КПСС ЦК 1953 шера сентябрьски Пленумо чIоагIийир юрта боахама кулгалдечара кхоачамбоацараш дIадаха дезаш йола шерра программа. Хеталора, деша маIанга шийга диллача, ахчанна, материально - техническии наьхеи ресурсашта мехкарча халача хьало деррига низаш массаза а лаьтта леладеш хиннача районашта тIа ца дерзадича валийтац аьнна, цигара мукъагIа бизза пайда юхахьаэцар духьа.

Из деций из деррига а, парте кийчъяь программа юрта боахама деррига доакъош айде лаьрхIа хиннаяле а, сихха толам боаккхилга цо Iалаш ца деши е цунна IалашдулургдолаЗ ца хиннеи хилар. Къаьстта доагIар из керттерча декхара — ялат даккхара. Кхаш леладечара, баьцовгIаш лелаечара хьахур алсамдоаккхилга — массаза а, йIаьха процесс я. Цудухьа дар, кхыметтел кхераме доллашехьа а, ха совъяккхар духьа цхьа дакъа ресурсаши ахчеи Iалаьмате къе хиннача ялата балансана цхьан сезоне тоъал йоккха коарчам тIатоха тарлуш хиннача целинана майрра тIадерзаданза ца доалаш хинна хилар. 1954 шера эггара хьалха карадерзаде лаьрхIа хиннача 13 миллион гектар лаьтташа нагахьа санна толам баьлча, цу шера гурахье а 800—900 миллион пунт совдаккха йиш яр вай амбарашкара товарни ялат. Цудухьа из де лаьрхIар парте. Цу тайппара, из толаш дар гIулакх тактике а, хIана аьлча цу сахьате реальни результат хьахулар цун ялата кепе, стратеге а, хIана аьлча аттача гIолла, цун рузкъах «ка а теха», цун берката тIера тIоа хьаьна меллаб хьа а ийца, тIехьашкахьа юхадовдар духьа мича дахадар вай целина тIа, вай дахадар дуккхача шерашка цига хилар духьа.

Дагадоххарагlа аьлча, уж яле а е кхыяле а йола йоккхий паччахьалкхен мероприятеш чакхъяханза ярг ца хилар е чакхъяха хьалха хилар бокъонца ше ма-дарра къоастаде ховш болча деятелех вар Климент Ефремович Ворошилов. Эрий дада лаьтташ карадерзадара тIехьа эттар из, хIаьта цул тIехьагIа, Казахстане а вена, бIарг ма кхоачча форд санна латта кIа бIарга а дайна, гIадваха йоахар сога:

— Ма дика болх ба-кх вай укхаза даьхка! Укх аренашка кхачаш латт белорусски а, смоленски а, вологодски а ахархочоа дола новкъостал. Цу тIа а геттара сиха новкъостал. Цунна хьаштдале целинни ялат тIадолча машинаш тIа моакха—кIи бос болаш—жIарг а оттаде. ЧIоагIа аьттув боакххаргба вай цо, чIоагIа!

Из деррига а тIехьагIа дар. ХIаьта цу хана, 1953—1954 шерашка, дискуссеш дIахо еш яр. Эггара чIоагIагIа дуъхьала доахарех цаI дар: вIаштIехьа дий, кIал яь цхьаккха кийчо а йоацаш, иззал Iалаьмат а ийца, геттара ерзанча, адам ца дахача араюккъе даха дIаоттар? Мичара, хьалхагIа хьалъеза поселкаш, школаш, больницаш, наькъаш, ремонтни заводаши мастерскеши, элеватораш, хIаьта цул тIехьагIа тIаоза техника а нах а. Мишта лургда укхаза жоп? Бакъдар аьлча, из долла хIама хилча-м дика ма-дарий. Вешта, из хаттар увттадаьраша кхетадацар-кх массаза а дувцаш дола из лоархIаме: гIара хIама — целинни лаьтташ тIара ялат геттара сиха эшаш дар! Вай целине долхар цхьан ханна из караерзае а, цига гIирсаш хьалде а, цигара ялат даккха а. Социализм шоаш чIоагIъеш, советски наха дуккха хIамаш дерзанча лаьтта дIадоладаьд ханал хьалхабовлар духьа. Парте гуччахьа дIакхайкадир целине баха ше тIехьийхарашка: хала хургья, геттара хала, чIоагIа къовсам ба лоаттабе безар, хIаьта моллагIча къовсаме денале гIулакхаш эш. ТIаккха из деналe гIулакх хьахьокха шоай сакхетамагIа бахар мехкара бIаьш эзараш патриоташ — хургбола целинникаш.

Шийн цIаккха а хувцалуш йоацача традице лерргIа хьа а йоагIаш, парте, халкъаца дага ца йоалаш, цIаккха а тIанийцаяц йоккхийн принципиальнии решенеш. Иштта из дир цо хIанз а. 1953 шу чакхдоалаши 1954 шу долалуши тайп-тайпара бIаьш совещанеши собранеши хилар РСФСР краяшкеи областашкеи, Казахстана областашка, кхыча республикашка. Цар хьахьекхар, баьши ардаши дола лаьтташ карадерзадара даькъера парте идея коммунисташа, дуккхача къахьегача адамаша къоабалъеши хьаллоацаши хилар.

Бакъдар аьлча, целинни къовсам юкъарчал доацаш дIаболабала безаш йолча моттиге а ца къувсаши шеконаш йоацаши дисанзар дош. Вешта шеконаш-м бе-бе махулий. Парте дагалаьцар аттача гIолла целинах тоссалулга а доацаш, цо кийч а яь оттаьяр йоккха халкъбоахама программа хиларах нах тийшачул тIехьагIа, уж цхьаккха шеко йоацаш тIехьа оттар цунна. Белгала да укх запискаш тIа хьалхагIа хьоахаваьча сега — парте Атбасарски райкома хьалхарча секретара, целине Социалистически Къахьегама Турпал а хинна дIаэттача В. Ф. Макарина дувцар. Цу ханарча ший шеконех укх тайпара яздаьд цо дукха ха йоацаш:

«ХIанз шераш дIаихачеи дуккха хIамаш наха диц а денна дIадаьнначеи хана, доккхал де а, мичча бесса дале а целинай орбитана юкъеэза тхо дерригаш а, дерзана даьха бе доахкаш товраш а долаш бола дошлой санна, сатийна ядача аренашта атаке чухьалха а цу сахьате из эшае а кийча дар ала а йиш йолаш дар. Цхьабакъда, из тIаккха бокъонца долаш долчоа духьала хургдар. Дег чухь цхьаккха хьарамле йоацаш ала йиш я сога, цу хана, атбасарций деза гIулакхаш малагIаш да тхона хайнача хана, сон районa кулгалдеш соца хинна са коллегаши, кIаьдда аьлча, гIарж аьнна вIаштабахар. Тхона хетар кхетаде сел иштта хала а дац. Целина яхар фу я, тхона — укх моттигашка Iо а даь, хьал а кхийна, укхаза болх беш хинна дарашта,—геттара дика ховра. Хала, Iалаьмате хала ка йоалар цунах ахархочун. Цхьа бахьан доацаш мичад 100 шу совгIча хана атбасарски ахархошта 100 эзар гектар мара керда лаьтта аха ца магар, хIаьта цунах дIадувр кхоалагIа дакъа мара дацар, из а дикагIдолча аьттув болаш доагIача шерашка. ХIаьта хIанз шин шера районе аха езаш хиннар ах миллион гектар хIана яц аьнна яр, еррига а хIана яц аьнна йола аре тIакIалтIаяккхеи цунга ялат далийтеи, вIалла къамаьл а доацаш, ялат далийта дезаш дар! Уйлае хIамаш долаш дар... Мичара, тхо цхьаккха шеко йолаш дацар, мехно тхоаш кхоачам хиллал йолча техникаца IалашдергхиЛарах, из цу ханале ший доалахьа дегIаена промышленность, йоккхий экономически ресурсаш йолаш бар. ТIаккха юха, хаттар де мукъабал оаш сона: малав из техника лехкаргьяр? ХIанз укх сахьата йоацаш ма йий, наха дакъа а ца лоацаш, шоаш лаьтта оахаш, ялат дIадувш, чуацаш, кхы а цунах булкаш еш а йола машинаш. Аз кIезиг-дукха из тIехдоах аьнна Iоттар е тарлу сона цхьаболчар, хIаьта аз дувцар-м тхьоврарча ханах ма дий, бокъонца ше хиннача тайпара. Доккха, довзаш доаца гIулакх дар дIадоладеш хиннар, тоъал доккхача даькъе кхерам а боаллар цунах».

Дуккхача хана денз сона вовзаш вола Василий Филиппович бакъ ва. Кхерам боаллар, хIаьта а, парте хьалхашка оттадаь декхар дикагIа мишта кхоачашдергдар-хьогI аьнна, уйлае йиш йолаш а езаш а вар райкома секретарь. Нийса дар районе цкъа гулъяь ца Iеш партийни, советски, боахама актив гулъяр, къамаргаш даьръяллалца къувсар, гIулакхаш чакхдахара тайп-тайпара наькъаш могадар.

«Тха хинна шеконаш, — йоах тIеххьара а В. Ф. Макарина,—бакъдар аьлча, дукха ха ялалехьа цIенъенна дIаяьлар. Парте чакхдаха кийчдир тхона чIоагIа хьаштдолаш дола гIулакхаш. Цо ког гIортолга йора боарам боацаш чIоагIа халкъ шийх тешарах, цун боккхача граждански сакхетамахи энтузиазмахи. Дукха ха ялалехьа бокъонца Iул санна тха районе чуйолаелар техника, кагийча нахагарен мехкарашкарен эзараш письмош даьхкар нах эшаш йолча колхозийи совхозийи адресаш дувцар дехаш. ТIааха баьлар парте тIахьийха бIаьш специалисташ, техника геттара дика йовзараш. Цул тIехьагIа дIаболабелар бIарга ца байна тайпа турпал болх».

5.

Къаьнача словараш тIара корадоагIаргда шоана «целина» яха дош, бакъда, корадоагIаргдац шоана «целинник» яха дош. Из хьахиннад 50-ча шерашка, коллективизаци яьча шерашка «колхозник» яха дош хьахиннача тайпара. «Целина» яхача деша ший цIена лаьтта леладара лоархIам болаш хилара маIан цу хана дIадаьлар, общественни термин а хинна дIаэттар из, хIана аьлча цунна тIехьа лаьттай йоккха гражданственности кIоаргга советски патриотизми. Целинник—шийца турпала ха белгалъяь йола исторически фигура я. Цу дешаца белгалдаьд хано дIадехарашка хьежжа этта къаьстта хьисап.

Цкъа цаI мара «хьалдаь даьнна цIалг доацаш хиннача кустанайски цхьан совхозе веча, хIаьта нах цу хана а палаткашкеи толашкеи бахар, сона хезар цу цIеношкара дикагIа дола цIа хIаьтта ваь кIаьнк волча маран сесагаи дIаденнад. аьнна. Цу гIулакхо гIадбига бар берригаш, хIаьта ираз кхаьчача дас сога аьлар:

— Тхо хIанзза мара укхаза даьхка деце а хIанз тхох укхаза дилла даьха целинникаш лархIа мегаргда хьона.

— А, — духьала хилар со. — Укхаза целинник хIанз берригача боахаме а цаI мара вац — из хIанз ваь кIаьнк. Шо хIанзчул тIехьагIа укхазарча моттигашка даьха нах хила дезаш да. Из цIаьхха хургда а моттац сона. Атта хургьяц.

ДагадоагIа сона гаьнарча хана Целиноградски областе хинна къамаьлаш, цу Атбасарски районе, — бIаьстийн гурахьеи. Геттара тайп-тайпара дар уж. Хьалхарча целинни бIаьсти кулгалхой леткъаш хозар хьабаьхкача нахах дикка дукхагIбараш шоайцига Iе безам болаш бац, яхаш. «Мариновский» совхоза директора А. В. Заудалова йоахар:

— Ер нах цкъа дале тайптайпара ба, хIаьта вокх оагIорахьара, бIуна тара ба — берригаш кагий нах. Тахан укхаза ба, кхоана кхычахьа баха безам боагIа.

— Бакъда, из проблема я, — раьза хилар со. — Къонабараш романтика йоаллаш хул. Цхьа-ши шу даьлча кагирхоех цхьабараш дIаахa болалургба. Магой хьона: дукхагIбараш алхха палаткашка мара баха раьза боацаш. Царна, безам бале, дукхагIа халонаш а дIале, эшаде хIама хургдолаш. Цкъарчоа эшаш мелдар хьалдаь баьлча, шоай гIулакх даь баргба кагий нах тIаккха сагот а денна кхыча моттигашка гIоргба.

— ХIаьта оаха фу де деза?

— Кадраш мишта дIачIоагIъергья уйла е. Ши никъ гу сона. Мехкарий хьахьеха беза укхаза. Доаркаш, сеяльщицаш, телефонисткаш, повараш, лораш, хьехархой — царна хIанз болаши керда моттигашка кхоана хургболаши кIезига ба болх? Хьахьеха мехкарий, дуккха кагий нах даим бахаргоолаш укхаза совцаргба. ТIаккха шоллагIбола никъ — хьахьеха дезал бола нах, бакъда царна вахара эша лерттIа хьалаш хьалхагIе а вIаштIехьдаха. Иштта нах баха ховшоргба вай укх лаьтта.

Нагахьа санна, бокъалдар аьлча, цу хана оаха динцар сага, ираза планировани яра хьакъехьа дар. ХIараненa цIа, кхуврч эш, безам эш, бераш эш. Паччахьалкхенна, обществана могаргдац зIамигача сага, къаьнача замалахь оалаш махиллара, егIар лаха, бакъда мехка цIена «маIача наьхн» районаш е «кхалнаьха» городаш хургйоацаш мел эшар де гIерташ хила деза. ХIаьта нагахьа санна демографически проблемаш хьакъалца къестаеш хуле кагий нах цаI шоллагIчо шоаш хьалохаши ираз долаши хургба. Уж хила боагIаш а ба ираз долаш, хIана аьлча из ца хилча мехка беркат хила йиш яц.

Кастта духхьал Атбасарски район целине мехкарий хьахьехара инициатор а хинна, дIаэттар. Алма-Ата юхакхаьчача 1954 шера 17 июле дега чIоагIа тоам а хулаш «Правда» тIара дийшар аз «Мариновский» совхоза къонача целинницаша Емельянова Раисас, Замчий Александрас, Клешни Еленас, Непочатова Валентинас, Пашкова Полинас, Семенова Людмилас мехкара мехкарийн кхалнахи целине бахка тIахьехаш даь кхайкарал. ТIахьехам эггара шерагIча тайпара хьаллаьцар. Гурахьа ялат чуэцача Атбасаре вена волаш юха а Заудаловца вIашагIкхийтар со. ГIадваха а цу ханна боарам боацаш чIоагIа цхьа хIама дага доаллаш а вар из. Хетт аз:

— Телха хIама да цига?

— ДIахьажалахь, Леонид Ильич! ХIанз со-м директор а воацаш кертгера почтальон волаш санна мавий... Мехкарашкара эзараш письмош ма-даьхкадий совхозага-м. Берригаш а наькъа арабовла кийча болаш, берригаш а духхьал тхо долча бахна раьза болаш! Цхьан тайпара дIанийсде деза из гIулакх. Кхы а дуккха совхозаш ма-йий. ХIаьта мишта хул ер: боахам а боацаш нускалий ярмарка!

«Мехкарий десантаца», бакъдар аьлча, кIезига бала озанзар. Бакъда, целинера вахар дIабIара хьежжаше хувцалуш дар. ТIехь - тIехьагIа сихагIа походни, «армейски» долчара боарамерчунга, дикагIа тоаденначунга доалаш доагIар из. ХIаьта тахан целина миччахьа со вахча а сох бетталу укхаза бань балхахой. Цу краяшкарча вахаро кIоарга, чIоагIа овлаш хийцад.

Даьца Социалистически Къахьегама Турпалца Демеев Жансултанаца цхьана кхай тIа аравоал цун воI — Демеев Мираш. Цу лаьттана бовзаш ба алхха цIи хеза бола эггара хьалхара целинникаш Довжик Михаили, Дитюк Владимири байза ца Iеш укхаза баь бола дика ялат кхедераш Довжик Владимир Михайловичи Дитюк Григорий Владимировичи а. Цкъа хинна Iанзар со Къилбаседа - Казахстански областерча «Ждановский» совхозе, цун директорах Николенко Марк Павловичах ветеранслар. Ветеран пенсе тIа вахачул тIехьагIа боахама кулгалде эттар цун воI — Николенко Владимир Маркович. Целине Социалистически Къахьегама Турпал хинав Кустанайски областа Карасуски района «Ленинский» совхоза комбайнер Исаков Амангельды. Цун воI Владимир Амангельдинович хIанз цу районерча «Койбагарский» совхоза керттера агроном ва. Бокъонца йола ялат кхедерий династи йиллай Целиноградски областерча «Самарский» совхоза комбайнера Космыч Иван Григорьевича: цунца цхьана ялат хьал а кхедеш чуйидеш ва цун нйс воI! Цу тайпара масалаш Iалаьмате дукха да. Деррига а дагалаьццача тайпара хилар: керда лаьтташ карадерзадаьд, цига баха нах сайцаб.

М. Е. Довжика бригада целинни палатка Москве Револющe Музее латта дукха ха я. ХIаьта цхьан хана цу тайпара палаткаши толаши хиннача хьахиннай бIаьш аренашкара городокаш. Казахстана целинни районашка хIанз вахаш а юрта боахаме болх беш а миллиони ши бIаь эзари саг ва. Уж моттигаш мехка моллагIа кхыйола экономически район а санна караерзаяь а нах баха хайша а моттигаш хинна дIаэттай.

Хьалхарча целинни шерашкарча фотографеша дукха хIамаш керда а доахаш юха дагадохийт. Сурташ тIа — яьсса аре, тракторни поездаш, совхозий цIераш тIайола загилгаш, палаткаш, толаш, готта вагончикаш, тIехь тховнаш доацаш, «лабалгаш йоацараш» аьнна цIи тилла хинна топпарах даь цIалгаш. Нах цу фусамашка баьхнаб фонарийи фатагена лампайи яр мара сердал йоацаш. Цар мел хиннар ханна лаьрхIа, сапаргIата доацаш, походни хиннад. ХIаьта дIахьажал шо цу наьха юхьмарашка—мел белабенна гIадбаха ба уж. Дог айденнен кхоаненах тешаши хилар гуш да цар хIара велакъажарца, хIара кулг лостадарца. Цу хана целине болх беш хиннача тхона массанена хоалуш яр из оптимизм, шоай низах бIубенна болча наьха из дог айдалар. ХIаьта мел хоза хетар вахара оаха хьалхьоаяь аре! Йоккха наступлени хилалехьа санна укхазахьа, хьалхарча крайгахьа, деррига хьатIадоагIаш а вIашагIкхеташ а дар. Цу хана целине кхаьча моллагIа саг цигарча хьашташка хьежже ца ваьхача валацар.

Бакъда, болаш бар целинера дIаухараш а. Нийслора ца ховш нийсбенна, шоашта бола аьттув лехаш. боарам боацаш дукха шоашта дIа а дехаш цхьаккха хIама лархIа ловш боаца нах. Царех нийса аьннадар «землепроходимцаш» аьнна, хIаьта царна духьал отта а вийзар эггара хьалха Къилбаседа Казахстане вахача хана. 1954 шера бIаьстан юххье Тобол яхача станце дар из. Поезда тIера Iовоаллаше а гулбеннача наха юккъера хьааранйккхача цхьан дукха гIар еча зIамигача саго хаттараш деш атака йир сона. Мичахьа боалабаьб шоаш? Баьхачара хIана бохабаьб? ЧуIе моттиг мичай, алапи мичад, дIайха барзкъа мичад? Укх аренашка, дий хьона, алхха шоай къоаргашка йоахка цхьа сурокаш мара йоахалургьяц!

Сатийна ладийгIар аз, тIаккха аьлар, цудухьа бийхаб укхаза баха ховша нах, ер лаьтташ карадерзаде, соцаш вацар зIамига саг. Шийна тIаювха ей пиджак эга а еш укх сахьате лоаца кетар хьаяла еза сона. йоахар цо. Къаьгта гуш дар моллагIа хIама дIакхетадайта йиш ярех, саг из воацилга, — цу тайпара бараш цу сахьате хоалуш хул, — из соцаве вийзар:

— Хьо сенна венав укхаза, кийча пирогаш яъа венав хьо? Из пиджакилг а йийха кепкилг а тилла фу лаьрхIа венав хьо? Хьо санна бараш целинана эшаш бац!

— Иштта хул массаза а, — оаз лаьгIийр цо. — хьайна законагIа доагIар Iа хьадийхача...

— А, дукха вахарг, аьлар аз, — Iа дIадехараш законагIа хургда цхьа бутт, шиъ е кхоъ баьлча, хIаьта а алхха цхьадолча хIамашта. ХIаьта бокъонца законагIа уж хургда алхха цхьа шу даьлча. ХIанз-м нхы кIезигагIа доацаш хьогара хьадеха доагIа. Сенна венав хьо? Тхо-м хьох тешаш ма-дарий, хIанз сихха хьона меттел кхывар лаха везача кхаьчад. ХIаьта, сагота ма-хила хьо, кора а воагIаргва.

Сона дагадоагIачох, из зIамига саг Шуи яхача городерча группацара вар. ХIаьта, бакъда, из морг-м цига наггахьа мара ца нийслучарех дар. Цу Шуяс тхо долча бахкийтараш бокъонца бола къахьегамхой бар, тургайсни аренашкара совхозах цар «Шуйский» аьнна цIи тиллар, хIаьта из целинерча дикагIъярех цаI хинна дIаэттар.

ХIаьта халонаш, къайла дахьа эшац, йолаш яр. Вай халкъо турпала итт шерашка кхоане бахьан долаш йоккхий халонаш а Iувшаш Iалаьмате хала хIамаш лайра. Тайп-тайпарча этапашка вайна ца тоъаш дар деррига — хьастамаши фетагени, кога гIирси басмаи, керта тIа тхови ялати. Парте масса хана гуччахьа дIаоалар халкъага: халонаши эшаш дараши массане чуийнна болх а беш дIадоахаргда вай, хIаьта вай вахар тIехь-тIехьагIа дикагIа хулаш тоалуш дIагIоргда. Из хула а хулар хIара шу тIехьагIа дикагIа, мехка керда-керда халонаш духьал нйтта яле а.

Бакъда, вай исторе цу е вокх хана дIанийсвенна а эшачунца Iалашваь а воацача сага цу хоадам боллаш долча хIале атта а дацар. хIаьта цхьайолча хана боарам боацаш хала а дар. Цу хьакъехьа аьлча халонаш кхаьчар советски наьха еррига чоахалашка. Цхьанна а халкъа ла йийза яц вайчо лайнараш санна халонаш. ДIабIарахьажал шю вай бIарччача вахара. Масса хана айлуш хьа ма-денадий из. Мелла йоккхий хиннаяле а духьаленаш вай масса хана эшаяьй. Тахан долаш дар хьалха хинначоа тара дац, космически кема ахархочун вордана тэра доацаш санна мара.

Нагахьа санна целине из караерзаеча хана нийслуш хиннача вIаштIехьдаланза долча бытовой гIулакхашка юхахьежача, уж бокъонца хила а хиннай ханна йола халонаш. Из кхетадацар алхха шоашта шоаш мара безаш боацачар, юкъарча гIулакха пIелг хьоабе а ловш боацачар. Цу тайпара барех халкъо нийса оал, уж — е папайна, е мамайна, е вайна а бац, аьле.

Юххьанца беха болаш кагий нах нийслора, из ше дар. Царца къамаьл дича, дIакхетабича, тешабича, кхыметтел дас санна хьаьстача кхоачам хулар. Бакъда, хьаста — цу хана каст-каста кулгалхоех болча болхлошца къамаьлан деш из дош юкъекхувла дезаш хулар со. Опыт хьанйца валанза волча зIамигача сага шиш а эш, бакъда эша-м хоза хьехам а эш. Цу бIаьсти 1954 шера Целинограда юххерча Джалтыр яхача станце чемодан бе а йоаллаш цхьа зIамига саг бIаргавайра сона. Поезда тIаха гIерташ вар из. Хаьттар аз:

— ЦIа ваха-м ваьннавац хьо?

— Ваьннав.

— ХIана — хала я?

— Хала я. Се, сай оамал йовзацар сона. Хацар, иштта чIоагIа цIенга, ваьхача моттигашка сатоссаргдий. Тханцига йIайха я. КорагIа дIаарахьежача Азовски форд бIаргагу. Зиза теха бешамаш я, хIаьта укхаза лоа, дарц. ХIанз е унзара мух хьекх...

Цунна уллув Iохайра со.

— ХIама дIадоладе масса хана да хала. ДIа уйла ел хьа нийсархоша фронте тIом мишта баьб? Цар а сатийсад цIенга, ноаношка, толашка баьхаб. Цул совгIа са дехка атаке нхаб... Иштта атта цхьаккха хIама а дулац. Украине беш дIайогIар сел доккха хIама дац, хIаьта укхаза яьссача ара беш — из йоккха котало я. Бакъда цхьа-ши шу даьлча укхаза юрташ хургья, хургья бешамаш а. Керттера дар да шийх тешаш хилар. Юха тIехьашкахьа валарца дIадоладе мегаргдац Iа хьай вахар!

ДагадоагIа сона зIамига саг поезда тIа ца хайна. На хIанз, цу зIамига бIаргавайра сона из. Хац сона хIанз, бакъда, цу къона воацача сага тайпан цIи, бакъда, сона хет шийн кхел цу къажа аренца дIайийзачарца из ва, аьнна.

«Целина акхача хьалашка, — яздора цу деношка буржуазни газетех цхьанне, — саг ваха йиш яц. Вай цудухьа сатийна хила йиш я: целина иштта юсаргья Росcия гийга чу эхьа яланза йола чIегилг а йолаш».

Мел дукха дар цу тайпара Iоттар еш шайхалащ! Бакъда, шоай лоIамагIа баьхкарий эггара хьалхара эшалонаш хьакхаьча кхо бутт баьлча аренаш баьццара ерзаяь дадар доазув доаца кIи кхаш. Республике хIамаш дIаювш дола кхаш шозза дукхагIа хилар, хIаьта цу шерре 20 миллион гектарага кхоачаш а хилар. ХIаьта, нагахьа санна вай ца дезараша яздаьча тайпара целинага вай «кийчдаланза» хинна дале, тIаккха, малаш ба уж лаьтташ аьхараш а дIадиийнараш а? Хьан еннаяр тхона цу шера 22 эзар совгIа цIена трактори 10 эзар совгIа цIена комбайни? Мала вар тхона цIенош, хьу, цемент, товараш, кхача тIаболаш эзараш поездаш яхкийтар? А, из-м дика уйла а яь планагIа яь наступлени яр. «Целина» оалаш хинна из бIаьшерений чIоагIале дуккхача хана го баь а ца лоаттаеш сихха чухьиплха, майра хьаьккха карерзайир.

Хатта тарлу: нагахьа санна низ бола техника бе а елла, берригача мехко, берригача халкъо хьаллоацилга а ховш аренашка нах чуболабенна хиннабале, нагахьа санна уж цу хана а иллещa хестабеш хинна бале, уж, оалаш ма-хиллара, эггара хьалхара гIа боаккхаше а наха доккхал деш долча шоай сийнах пайда эцаш хинна бале, боагIачул боккхагIа баьбац-теш «целинник» яхача деша тIехьашка мел латтачун мах? А, баьбац. Цу наха бокъонца да а даьд денале гIулакх.

Турпала гIулакха юхьиг тайп-тайпара гучайоал. Цхьа саг, ше лергвале а, йоагача цIерала чуэккхаргволаш хул, бакъда хIара денна моллагIа цхьан тайпара болх беш чакхвала могаргдоацаш хул. Йолаш я цIаьхха гучаювла турпалал. Йолаш я деррига-ча халкъа вахаре халача ханий турпалал — масал лархIа йиш я тIемах. ХIаьта йолаш я хIара дийнахьара турпалал кхета а кхеташ шоай лоIаме наха халонаш, кхыча моттигашка уж ца хила, тарлой а, шоашта дIатIаэцаш йола турпалал. Аз лоархI целинай наха шоаш турпалаш хилар хьахьекхалга. Цар юххьанца хинна вахарера еррига халонаш а лайнай шерашка сатийнна духьал латташ из башха хьеставеш доаца лаьтта кара а дерзадаьд.

Целинай 20 шу дизар дездеча хана Алма-Ате аз дийцар цхьа тамашийнача сагах — Иванов Иван Ивановичах. Ленинграде ваьв из, тIом болча хана ше ваь город лораеш хиннав, хала човнаш хиннай цунна, шаккха ког дIабаьккхаб. Дуккха хана дарба даьчул тIехьагIа Казахстане кхаьчав, тIаккха цига сецав. Цу краяца гаргало тессай, тIехдика механизатор хиннав, хIаьта цун тIема совгIаташта IотIакхийттад къахьегама совгIаташ — Ленина ши ордени Турпала Дошо Седкъен.

Ерригача зало тIоараш детташ сий дора цун, трибуна тIа латташ аз а деттар тIоараш. ТIаккха къамаьлаш дора кхыча ораторашa а, хIаьта царех цхьанне, аз кхетадаьчох, юхадийцар из истори. Цо вийцар а коммунист, ленинградец, тIем тIа хинна вар, шаккхе ког боацаш вола из целине а вена, дикагIа барех тракторист а хинна Социалистически Къахьегама Турпал хинна вар. Цун цIи — Картаузов Леонид Михайлович... Юха а массане тIоараш техар, цIаьхха керта чу уйла ессар: шаккха а цаI да хьоагI ер? Е аз турпала цIи харцахьа яьккхар-хьогI? А, хила йиш яц, сона дика дага ма-воагIий из.

Перерыва йолча хана хаьттар аз Картаузовх, цхьаккха гIалат доацаш хиннадар. Болх беш ва целинни лаьтта Картаузов а Иванов а, цар кхелаш цхьатарра я, шаккхе Турпалаш а ба. Из цхьатарра хилар, аргдар аз, символично да. Хоза хета дац вайцига «целинник» яха дош денала символ а хинна дIаоттар.

Сай хана дуккхаза тешаваьв со бокъонца бола турпалаш моллагIа дар санна долча хьале, массаза яхар мо, сонта-кура боацаш, башха белгал ца боалаш хулаш хиларах. Цар ай а ца деш ак ца а оалаш шоай гIулакх ду. Иштта вар Нестеренко Даниил а. Целиноградски областа «Дальний» яхача совхоза тракторист. Совхоза цIеро ше хьахьокх из фу совхоз я: из улл областа эггара гаьнагIарча миIинге. Духхьал цига ваха раьза хилар Нестеренко. Дукха лоадилла Iа чакхдоалаш латтар, цо болх беш хинна трактористий бригада совхоза центральни усадьбах дIахаьда. доагора кхоачам боацаш йнса мегаш яр. Жаныспайка яха дода хилг дукха хана денз цига баьхача наха яьхачох чIоагIа Iаьржа дар кхерам болаш дар. ХIанз из ша баь долча хана сихха тракторaш дIатIехьяха езаш яр. Нестеренко гIо даьд новкъостaшта из кхераме операци чакхъяккха, хIаьта шийн трактор эггара тIехьа йнгай. Бакъда хий тIа а даьнна башаш латтача шаво лайнаяц...

(ДIахододар хургда).

Редактор Т. А. ТЕБОЕВ.

ТЕЛЕВИДЕНИ

16 НОЯБРЬ
I ПРОГРАММА

8.00 — «Ха».
8.35 — Iуйранара гимнастика.
8.55 — «Книжка хьа вахаре».
9.35 — «Хевсурски баллада» яха художественни фильм.
10.40 — «Халкъа кхоллам».
14.30 — «Хьа къахьегам — хьа сийле». Кинопрограмма.
15.25—«Хьа ленински библиотека».
15.55 — «Московски комсомола гIулакхаш».
16.25 — «БАМ хьалъеш боахкарий хьакъехьа». Кладнице иллесюита.
16.45 — «Эрсий мотт».
17.15 — «Зурманчаш, шоаш дола моттиг хьайовзийта!».
18.00 — Кердадараш.
18.15 — «Берашта йола стихаш».
18.30 — «ДоттагIал дола дезал цхьана».
19.00 — «Милльоний ленински университет».
19.30 — «Эрсий романс».
19.55 — «Камилла» яхача телевизионни дуккхасерийни художественни фильма премьера. КхоаллагIа сери (Итали).
21.00 — «Ха».
21.30 — «Документальни экран». Ниседаьлча — кердадараш.

II ПРОГРАММА

18.10 — «Берий ашараш». Фильм-концерт.
18.30 — «Нохч-ГIалгIайчу гIолла». Информационни программа (эрсий, гIалгIай меттала).
18.50 — Бераштa дола мультфильм.
19.00 — «Шоана, автомобилисташ»: Технически информаце хоамаш.
19.15 — «Лаккхара дикал йолаш а болхлоша тешал деш а». «СССР 50 шу дизара цIерагIа Грозненски химзавод» (нохчий меттала).
19.45 — «Массаз а дега тIа» яха телевидене Грозненски студе телевизионни фильма премьера.
20.00 — «Советаши вахари», общественностаца цхьана (нохчий меттала).
20.15 — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!».
20.30 — Советски самбо 40 шу диззара хетаяь турнир.
21.00 — Телевизионни документальни фильмай премьера.
21.40 — «Даите юбилей» яха телевизионни художественни фильм.

17 НОЯБРЬ
I ПРОГРАММА
СТУДЕНТИИ ДУНЕН ХАЛКЪАШТА ЮКЪЕРА ДИ

8.00 — «Ха».
8.35 — Iуйранара гимнастика.
8.55 — «Зурманчаш шоаш дола моттиг хьайовзийта!».
9.40 — «Гаьнарча моттиге» яха телевизионни художественни фильм.
10.50 — ДIалокх Олега Когана. Фильм-концерт.
14.30 — «СибарегIех Гаьнарча малхбоалеи гIолла». Документальни фильмай программа.
15.00 — Иванов. «Бронепоезд 14-69».
15.45 — «Шахматин школа». «Довзаболалурий класс».
16.15 — «Москва а москвичаш а».
16.45 — Миланце художественни самодеятельноста коллективий концерт.
18.00 — Кердадараш.
18.15 — Мультфильм.
18.35 — Еревански Паччахьалкхен консерваторе камерий хора концерт.
18.50 — «Социалистически хьисапера вахар а халкъа хьал—таро а».
19.35 — Мусоргский. «Выставкера сурташ».
20.10 — «Камилла» яхача телевизионни дуккхасерийни художественни фильма премьера. ИнълагIа сери (Итали).
21.00 — «Ха».
21.30 — «Вахаре гIолла иллеца». Ниседаьлча — кердадараш.

II ПРОГРАММА

16.25 — «ЗыковгIар» яха телевизионни спектакль. ШоллагIа сери.
17.30 — «Халкъа творчество» (нохчий меттала).
18.05 — «Нохч-ГIалгIайчу гIолла». Информационни программа (эрсий, нохчий меттала).
18.25 — «Къона» яха студи.
19.00 — Хоккеях йола СССР чемпионат. «Спартак» — «Динамо» (Рига). Хьалхара, шоллагIа периодаш. ЦСКА спорта Дворцера трансляци. Перерывах — «Бийса даькъала хийла шун, бераш!».
21.00 — Узбекски ССР Паччахьалкхен симфонически оркестра концерт. Ташкентера передача.

РАДИО

16 ноябрь

6.30 — Хургдолча хIата тешаме чIоагIало вIаштIехьдаьр (гIалгIай меттала).
6.45 — Хоамаш.
6.55 — Ашараш.
7.10 — «Грозненски рабочий» газета обзор. «Комсомольское племя» газетей обзор.
7.18 — «Сердало» газета обзор.
7.32 — Ашараш.
8.25 — «Советски эскара бIухой письмоех дола концерт» (гIалгIай меттала).
9.15 — «Советаши вахари» (эрсий меттала).
9.35 — Ашараш (эрсий меттала).
17.00 — «Литературин Нохч-ГIалгIайче» (гIалгIай меттала).
17.20 — Ашараш (эрсий меттала).
17.30 — «Аргунски цIенош хьалду» ГIулакхаш а декхараш а (эрсий меттала).
17.45 — «Империализма идеологически тайпана балхана лоаттару хIамера участок я». Беседа (эрсий меттала).
18.00 — Керда хоамаш (эрсий, нохчий, гIалгIай меттала).
18.40 — «Халкъа тIахьашкахьа дIахьош ба» (нохчий меттала).

17 ноябрь

6.30 — Грозненски районера передача (эрсий меттала).
6.40 — Ашараш.
6.55 — Ашараш.
7.10 — «Грозненски рабочий» газета обзор.
7.32 — Ашараш.
8.25 — Студентий дунен халкъаштан юкъера Денна хетадаь концерт (эрсий меттала).
8.45 — «Социалистически хьисапера вахар» (эрсий меттала).
9.15 — «Атеист» яха радиожурнал (эрсий меттала).
9.35 — Комсомолаи радиошкола (эрсий меттала).
9.45 — «ДоттагIал дола» (эрсий меттала).
17.00 — «Патриот» (нохчий меттала).
17.15 — «Болхлой вахар» яха радиопередача (гIалгIай меттала).
18.00 — Керда хоамаш (эрсий, нохчий, гIалгIай меттала).
18.40 — «Сайранара Грозный» (эрсий меттала).
18.50 — Ашараш (гIалгIай меттала).

Тахан республике гIоллен Грозней кIезиг - дукха морхаш а йолаш, йоачан а йолаш, тайп - тайпара гIоргIа нашкахьа секунде 0—5 метр чIоагIа мух а хьекхаш хилеш фегара температура республике 2—7, Грозне 5—7 градус йовхал хила йиш хилае тарлу.

Метеостанци.

ТХА АДРЕС: 364051, г. Грозный, Ленина, 9 (3-гIа этаж). Телефонаш: редактора — 3-44-96; редактора зам. — 3-39-11; бехктохама секретара — 3-34-38; партийни вахарех культурех отдела — 3-61-46; промышленноста отдела — 3-42-30; юрта боахама отдела—3-42-28; письмой отдела—3-74-68; бухгалтере — 2-54-30; корректорске — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364051, г. Грозный, ул. Ленина, 9 (3-й этаж). Телефоны: редактора — 3-44-96; зам. редактора — 3-39-11; ответственного секретаря — 3-34-38; отдела партийной жизни и культуры — 3-61-46; отдела промышленности — 3-42-30; отдела сельского хозяйства — 3-42-28; отдела писем — 3-74-68; бухгалтерия — 2-54-30; корректорской — 2-89-88.

Газет арадувл шинарей, ерей, шоаттен деношка.

СФ05331. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковски, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 7938.